TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN TAPU SENEDİ

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

100. YIL

Editör: Behçet Kemal Yeşilbursa

Ali Ulvi ÖZDEMİR
Ayşe ERYAMAN
Bengül BOLAT
Betül BATIR
Emre YÜRÜK
Erkan ŞENŞEKERCİ
Fahri KILIÇ
Fevzi ÇAKMAK
Feyza KURNAZ ŞAHİN
Figen ATABEY
Fuat UÇAR
Gönül Türkan DEMİR
Güzin ÇAYKIRAN
Hacer KARABAĞ ARSLAN
İbrahim ERDAL
İsmail KÖSE
İsmail ŞAHİN
Mahmut BOLAT
Mevlüt ÇELEBİ
Mithat ATABAY
Müzehher YAMAÇ
Nuray ÖZDEMİR TİRYAKİ
Resul YAVUZ
Selma Göktürk ÇETİNKAYA
Şerif DEMİR
Tahir KODAL
Talat KOÇAK
Turgay AKKUŞ
Tülay AYDIN
Ümmügülsüm CANDEĞER
Yasin COŞKUN
Yenal ÜNAL
Yeter MENGEŞ
Zeynep CEYLAN ŞAHİN
Bekir Sadık TOPALOĞLU

SENTEZYAYINCILIK
Cumhuriyet Cad. Eski Tahıl İçi Sokak No:5 BURSA
Tel: (0 224) 225 11 80 (pbx) Faks: (0 224) 225 02 00
http://www.sentezdagitim.com.tr
e-mail: bilgi@sentezdagitim.com.tr

ISBN 978-625-7906-90-6

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN TAPU SENEDİ
LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI
100. YIL
Editör: Behçet Kemal Yeşilbursa

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN YÜZÜNCÜ YILI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN TAPU SENEDİ
LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI
100. YIL
Editör: Behçet Kemal Yeşilbursa

SENTEZ

Editör: Behçet Kemal YEŞİLBURSA

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN TAPU SENEDİ LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI 100. YIL

Yazıların sorumluluğu yazarlara aittir.

SENTEZYAYINCILIK®

İçindekiler

Önsöz 9

Lozan Konferansı'nda Heyetlerin Birbirine Karşı Kullandığı Diplomatik Teknikler, Araçlar ve Yöntemler 15
ALİ ULVİ ÖZDEMİR

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Milli Kimliğin İnşasında Basının Rolüne Bir Örnek: Bir Çocuk Dergisi, Cumhuriyet Çocuğu'nda Milli Mücadele 45
AYŞE ERYAMAN

Lozan Barış Bayramı (Lozan Günü) Kutlamaları (1923-1960) 76
BENGÜL BOLAT

Lozan BarışAntlaşması Değerlendirmesinde iki Kurum iki Aydın "Ellerinizden Öperiz" 99
BETÜL BATIR

Lozan Barış Antlaşması ve Hindistan'daki Yankıları 117
EMRE YÜRÜK

Temel ve Orta Öğretim Tarih Kitaplarında Lozan Barış Antlaşması 136
ERKAN ŞENŞEKERCİ

Lozan ve Türkiye'nin İktisadi Bağımsızlığı 155
FAHRİ KILIÇ

Türk Mizah Dergilerinde Lozan Barış Görüşmeleri 168
FEVZİ ÇAKMAK

Lozan Görüşmeleri Sürecinde İtalya'nın Batı Anadolu'daki Kilise ve Mezarlıklarına Saldırıldığına Yönelik İddiaları 206
FEYZA KURNAZ ŞAHİN

Lozan'da Boğazların Statüsü ve Türk Denizciliğine Olan Yansımaları 225
FİGEN ATABEY

Lozan Barış Konferansı'nda Musul Sorununa Yönelik Müzakerelerde Kürt Sorununun Tartışılması 247
FUAT UÇAR

Lozan Konferansında Türk Gazetecilerin Anıları: Anlatı Araştırması 280
GÖNÜL TÜRKAN DEMİR

Ermeni Kaynaklarında Lozan Barış Konferansı ve Antlaşması 301
GÜZİN ÇAYKIRAN

Lozan Barış Antlaşması'nda Türk–Yunan Esir Değişimi ve Mezarlıklar Konusu 317
HACER KARABAĞ ARSLAN

Türk Basını ve Arşiv Belgelerine Göre Lozan Konferansında Nüfus Mübadelesi Tartışmaları 343
İBRAHİM ERDAL

Lozan Barış Antlaşması Müzakerelerinde Türk Boğazları'nda Oluşturulan Geçiş Rejimi .. 367
İSMAİL KÖSE

Lozan Görüşmelerine Giden Süreçte Kıbrıs Meselesi 386

İSMAİL ŞAHİN
Lozan Görüşmelerinde Hatay ve Suriye Sınırı Meselesi 407
MAHMUT BOLAT
Hüseyin Cahit Yalçın'ın Lozan'da Mussolini İle Yaptığı Mülakat 433
MEVLÜT ÇELEBİ
Lozan Konferansı Sırasında Çanakkale Boğazı ve Çevresinde İngilizlerin Uygulamaları .. 448
MİTHAT ATABAY
Lozan Barış Antlaşması ve Fransız Okulları 458
MÜZEHHER YAMAÇ
Lozan Barış Görüşmelerinin Tercümanı: Hüseyin Hulusi (Pektaş) Bey 490
NURAY ÖZDEMİR TİRYAKİ
Lozan Barış Konferansı'nın İlk Aylarında Türkiye İle Yunanistan Arasındaki Mübadelede Yaşanan Sıkıntıların İngiliz Belgelerine Yansıması 503
RESUL YAVUZ
İsmet Paşa'nın Lozan Günleri 529
SELMA GÖKTÜRK ÇETİNKAYA
Mahmut Celal Bey ve Lozan'da Duyun-u Umumiye Borçları 565
ŞERİF DEMİR
Lozan Barış Konferansı'nda "Meydan Döğüşü" Yapılan ve Konferansı Kesintiye Uğratan Sorun: Musul Meselesi 579
TAHİR KODAL
Apameia Peace Treaty (BC 88) - Lausanne Peace Treaty (AD 1923): A Comparative History Study
TALAT KOÇAK 625
Lozan Barış Görüşmelerinde Azınlıklar Sorununun Siyasi Boyutları 633
TURGAY AKKUŞ
Kurtarıcı Kimliğin Kurucu Kimliğe Dönüşümü Sürecinde Ulus Devlet İnşası ve Lozan 655
TÜLAY AYDIN
Lisansüstü Çalışmalarda Lozan Barış Antlaşmasının Ele Alınışı (1991-2022) 673
ÜMMÜGÜLSÜM CANDEĞER
Lozan Barış Antlaşması ve ABD 688
YASİN COŞKUN
TBMM'nin Paris Temsilcisi Ahmet Ferit (Tek) ve Lozan Barış Müzakerelerine Katkıları 711
YENAL ÜNAL
Lozan Barış Konferansı Sürecinde İtalya'nın İzlediği Politika 730
YETER MENGEŞ
Fransız Basınında Lozan Barış Antlaşması ve Türkiye Algısı 796
ZEYNEP CEYLAN ŞAHİN - BEKİR SADIK TOPALOĞLU

Lozan Barış Antlaşması'nda Türk–Yunan Esir Değişimi ve Mezarlıklar Konusu

Hacer KARABAĞ ARSLAN[1]

Giriş

Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra, İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin geniş topraklarını kendi aralarında bölmek yönünde hazırlamış oldukları gizli planlarını uygulamaya başlamıştır. 3-4 Şubat 1919 günlerinde Paris Barış Konferansının huzuruna çıkan Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos, Batı Anadolu'da Rumların çoğunlukta olduklarını iddia etmiş ve bu gerekçe ile Batı Anadolu ve Trakya üzerinde hak iddiasında bulunmuştur. İtalyanların karşı çıkmasına rağmen, İzmir ve çevresinin Yunanistan'a bırakılması uygun görülmüştür. Bu karar doğrultusunda, 15 Mayıs 1919'da Yunanistan, İzmir'e asker çıkarmış ve Anadolu'da peyderpey genişleyen 40 aylık bir işgal süreci başlatmıştır.

30 Ağustos 1922'de başlayıp, düşman kuvvetlerinin, 3 yılı aşkın bir süre işgal altında tuttukları bölgelerden çıkarılmalarıyla sonuçlanan Büyük Taarruz sonrası Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan temsilcileri arasında 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır. Ateşkes antlaşmasının imzalanmasının ardından, İngiltere, Fransa ve İtalya 23 Eylül'de Türkiye ile arasındaki savaş haline bir son vermek üzere barış konferansının toplanması yönündeki isteklerini TBMM Hükümetine bildirmiştir. Müttefikler, 27 Ekim'de Konferansın Lozan'da toplanacağını bildiren bir notayı TBMM Hükümetine iletmiştir. Bu arada 26 Ekim'de İsmet Paşa, Yusuf Kemal Bey'in çekilmesiyle boşalan Dışişleri Bakanlığı görevine getirilmiştir. Mustafa Kemal'in, Yusuf Kemal Bey'den çekilmesini istemesinin ve İsmet Paşa'yı bu görev için düşünmesinin en önemli nedeni, Müttefiklerin karşısına, onları savaş meydanında yenilgiye uğratmış, dolayısıyla anlaşma masasında da karşılarında dik duracak birisini çıkartma düşüncesidir.

Büyük Millet Meclisi, Lozan Konferansı'na gönderilecek heyeti, 2 Kasım'da yaptığı bir oylama sonucunda belirlemiştir. Buna göre, Dışişleri Bakanı İsmet Paşa oybirliği ile başdelege olarak görevlendirilirken, Trabzon Milletvekili Hasan (Saka) Bey 152, Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey de 122 oyla delege olarak görevlendirilmiş-

[1] Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, E-posta: hkarabag@uludag.edu.tr. ORCID: https://ORCID.org/0000-0003-4855-5665.

tir. Bu üç ismin yanısıra, çok geniş bir danışmanlar grubu da oluşturularak Lozan'a gidecek heyette yer almıştır. Mecliste yapılan oylama sonrası İsmet Paşa, konferansta savunacakları ana ilkelere ilişkin olarak şunları söylemiştir: *"Arkadaşlar, yüksek heyetinizin güvenini kazanarak barış konferansına heyetimiz gidiyor. Heyetimizin Avrupa'da takip edeceği davaların esas yolları, şimdiye kadar cihanca bilinmektedir. Bu, milletimizin öteden beri milli istekleri yolunda takip ve tespit ettiği yoldur ki, Millimisak ile açıklanmıştır. Binaenaleyh Millimisak ve yüksek heyetinizin siyasetimize esas olarak kabul ettiği anlaşmalar bizim hareket hattımızın esasını teşkil eder. Millimisak ile yapılmış anlaşmalar çerçevesinde hukukumuzu savunacağız. Ümit ediyonız ki, hak ve hakikat dünyada o kadar ileri gitmiştir ki isteklerimizi kolaylıkla açıklamaya muvaffak olacağız. İnşallah barış konferansı insaniyetin, hakkı kabul hususunda çok insaflı ve çok ileri olduğuna tank olur. Heyetimiz için yüksek Meclisin daimi yardımları ilahi kararın belirmesine vesile olacaktır.."*[2]

Lozan Konferansı, çağrıda öngörüldüğü gibi 13 Kasım'da değil, bir hafta gecikmeyle 20 Kasım 1922'de başlamıştır. Mont Benon gazinosunda düzenlenen toplantıyı ev sahibi olarak açan İsviçre Konfederasyonu Başkanı Haab konuşmasında, konferansın "*yakındoğu anlaşmazlıklarına son verecek bir barış*" toplantısı olduğunu vurgulayarak şunları söylemiştir: "*Türk-Yunan savaşı, 10 yıldan beri Avrupa'yı ve Asya'nın bir kısmını harap eden ve kötü sonuçları gelecek kuşaklar üzerinde, gerek yenenlerde, gerekse yenilenlerde etkisini gösteren dehşet verici bir facianın son perdesidir.*"[3]

Barış görüşmelerine 21 Kasım'da Ouchy Şatosu'nun büyük salonunda başlanmıştır. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın belirlediği esaslar üzerine Lord Curzon, başkanlığı üstlenirken Fransız delegesi Massigly de genel sekreterliğe getirilmiştir. Konferansta, sorunların üç ayrı komisyonda görüşülmesi öngörülmüştür. Birinci Komisyonda ülke ve sınırlar konularının görüşülmesi planlanmış, vatandaşlık ve azınlık sorunları ile Boğazlar rejimi de bu komisyona bırakılmıştır. İkinci Komisyon Türkiye'de yabancılara uygulanacak rejim, kapitülasyonlar, ayrıcalıklar sorunlarını ele alırken Üçüncü Komisyon da ekonomik ve mali işler ile Osmanlı borçları konularıyla görevlendirilmiştir. Ancak her üç komisyonun başkanlıkları sırasıyla İngiltere, İtalya ve Fransa'ya verilmiştir. Görüşmeler başladığında İsmet Paşa, komisyon başkanlıklarından birinin Türkiye'ye verilmesini, genel sekretere bir Türk yardımcı atanmasını istemiş, ama talepleri reddedilmiştir. Yalnızca yazı işleri komitesinde Türk heyetinden Reşit Saffet (Atabinen)'e görev verilmiştir. Bu genel görünüm içinde Lozan Konferansı iki döneme ayrılmaktadır: 21 Kasım 1922'den başlayıp 4 Şubat 1923'e kadar süren ilk dönem ve iki ayı aşkın bir bunalım ve kesintiden sonra 23 Nisan 1923'te yeniden başlayan ve 24 Temmuz 1923'te noktalanan ikinci dönem.[4]

---

[2] Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi- 2. Kitap, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s.283.

[3] Turan, *a.g.e.*, s.284.

[4] Turan, *a.g.e.*, s.285.

Lozan'da Esir Değişimi İle İlgili Görüşmeler / Komisyon Çalışmaları / Tezler

Lozan'da esir değişimi konusunun görüşülmesi, Ouchy Şatosunda, 1 Aralık 1922 tarihinde Lord Curzon'un başkanlığında gerçekleşmiştir. Birinci Komisyon tarafından saat 15.30'da başlatılan oturumda, Türk tarafını temsilen İsmet Paşa, Rıza Nur ve Hasan Bey hazır bulunmuştur. Rıza Nur anılarında esir konusunun görüşülmesi ile ilgili şu bilgileri paylaşmaktadır: "*1 Kânunuevvel 1922'de (1 Aralık 1922) aktolunan umumi celsede Curzon gayet acele ve mühim bir mesele olarak Türk ve Yunan arasında harp esirleriyle ahali mübadelesi meselelerinin hallini teklif etti. Ve, "Bu bâbda Doktor Nansen bir rapor hazırlamıştı. Okuyacaktır. Sonra delegeler fikirlerini bildirsin." dedi. Halbuki ruznamede yalnız, esir mübadelesi vardı.*"[5] Lord Curzon, açılış konuşmasında, savaş tutsaklarının değişimi konusunu ve bu konu ile doğrudan ilgili bir sorun olan Türkiye-Yunanistan nüfus mübadelesi sorununu incelemek üzere Komisyonu toplantıya çağırdığını belirtmiştir.[6] İsmet Paşa, önceden bildirilmiş resmî gündemde bulunmayan bir konunun oturumun programına alınmış olduğunu görmekle hayret ettiğini, gündemde sadece savaş tutsaklarının mübadelesinin bulunduğunu ve bu sebeple Komisyonda, savaş tutsaklarının mübadelesi konusunun verimli bir şekilde görüşülebileceği kanısında olduğunu belirtmiştir.[7] Lord Curzon, savaş tutsaklarının mübadelesi meselesinin büyük bir sorunun küçük bir parçası olduğunu ve tartışmanın, Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus mübadelesi konusuna kadar genişleyebileceğini belirtmiştir.[8] Sonuç olarak usul sorunu ile ilgili tartışmanın uygun olmayacağına karar verilerek asıl görüşmelere geçilmiştir.

Venizelos'un teklifi ile esir ve ahali değişimi konusunda çalışmak üzere Türk ve Yunan birer üye ile Konferansın seçeceği bir Başkandan meydana gelecek çok sınırlı bir alt-komisyon kurulmuştur. Dr. Nansen'ın görüşünü bildirmek üzere alt-komisyona çağrılabileceği; alt-komisyonun çalışmaları sırasında görüş ayrılıkları çıkması halinde sorunların Komisyona havale edebileceği belirtilmiştir. İsmet Paşa, bu konunun bir alt-komisyonda incelenmesini kabul etmiş ancak savaş tutsakları konusunda, Yunanistan'ın iyi niyetini göstermesi gerektiğini belirtmiştir.[9] İsmet Paşa, esir değişimi ile ilgili Türk Temsilci Heyetinin genel görüşünü ise şöyle açıklamıştır: "*Türk Temsilci Heyeti, Yunan ordusunca zorla alınıp götürülmüş olan sivil Türk tutsaklarının hemen serbest bırakılmasını istemektedir; Türk Temsilci Heyetinin elinde bunların ayrıntılı ve eksiksiz bir çizelgesi vardır. Bu tedbir, karşılığında hiç bir şey gerektirmemektedir; çünkü, Türk orduları Yunanistan'da hareketlerde bulunmamış olduklarından, Türklerin elinde Yunanlı sivil tutsak yoktur. Türk Temsilci Heyeti, aynı zamanda, Yunanistan'da tutuklu bulunan Türk savaş tutsaklarının da, gecikmeden serbest bırakılmasını istemektedir. Türkiye'de gözaltı (enterne) edil-*

---

5 Rıza Nur, *Lozan Hatıraları,* 6. Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul, 2015, s.98.

6 *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler,* Cilt 1 Kitap 1, Çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001, s.117-118.

7 *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar– Belgeler*, Cilt 1 Kitap 1, s.122.

8 *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar– Belgeler*, Cilt 1 Kitap 1, s.122.

9 *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar– Belgeler*, Cilt 1 Kitap 1, s.123-124.

miş Yunan savaş tutsakları ancak barış yapıldığı zaman geri verileceklerdir. Bununla birlikte, Yunan Hükümeti Türk tutsaklarının geri verilmesinde iyi niyetini açıkça gösterirse, Türkiye Büyük Millet Meclisi, barış andlaşmasının yapılmasından önce, Yunan tutsaklarının serbest bırakılması olanağını düşünebilecektir...Savaş tutsaklarına gelince, Yunanlıların elinde bulunan Türklerin sayısı 10.000 olarak hesaplanmıştır; bunlardan başka, rehine olarak alıkonulan ve sayıları 3.000 olarak hesaplanan, bir miktar da Küçük Asya'lı sivil kimseler vardır. Buna karşılık, Türklerin elinde Yunanlı ve Osmanlı uyruğu Rum tutsakların sayısı aşağı yukarı 30.000 kadardır."[10]

İlgili oturumda, asker ve sivil esirlerin iadesi konusunun, nüfus mübadelesi sorunu ile birlikte bir İtalyan Temsilcinin başkanlığında, tarafları Konferansa çağıran üç Büyük Devletle, Türkiye ve Yunanistan Devletlerinin birer temsilcilerinden kurulu bir alt-komisyon tarafından incelenmesine; alt-komisyonun bu soruna ilişkin olarak Dr. Nansen'i dinlemesine ve yararlı göreceği tanıklıkları toplamasına karar verilmiştir. İsmet Paşa, alt-komisyonun öncelikle sivil Türk esirlerin serbest bırakılmasıyla ilgilenmesi gerektiğini belirtmiştir.[11] Ayrıca İsmet Paşa, sivil esirlerin Anadolu'dan Yunanistan'a götürülmesinin devletler hukukuna aykırı olduğunun bir kez daha altını çizerek şunları belirtmiştir: "*Yunanlılar, işgal ettikleri bütün köylerden ve şehirlerden, özellikle aydınlar, varlıklı kimseler ve halkın ileri gelenleri arasından binlerce Türkü alıp Yunanistan'a sürmüşlerdir. Türk Temsilci Heyetinin elinde bunların çizelgeleri vardır. Oysa, Devletler hukukunda, işgal edilmiş bir ülkenin sivil halkını alıp götürmeğe ve tutuklamağa izin veren hiçbir şey yoktur. Yunanlıların böyle davranmalarıyla güttükleri tek amaç, Türkiye'yi nüfus bakımından, kültür bakımından ve ekonomik bakımdan yok etmekten başka bir şey değildir.*"[12] Konu ile ilgili Venizelos, sivil esirlerin Yunanistan'a götürülmesinde devletler hukukuna herhangi bir aykırılık bulunmadığını; Yunan Komutanlığının, ordunun güvenliği için tehlikeli saydığı kimseleri tutuklama yetkisini kullandığı açıklamasını yapmıştır.[13]

Görüşmelerin devamında İsmet Paşa, tutuklu götürülmüş Türklerin, hemen serbest bırakılarak Türkiye'ye geri verilmelerini sağlamak üzere bir karar alınmasını istemiştir. Ayrıca İsmet Paşa, Türk Hükümeti'nin, sivil esirlerin geri verilmesi sırasında yapılacak yoklamada bulunamayanlara ne olduğunu anlamak üzere sıkı soruşturmalara girişilmesini istemenin, kendisi için bir ödev olduğunu da ifade etmiştir. Konu ile ilgili Müttefik Devletler temsilcilerinin Mudanya görüşmelerinde verdikleri teminatı ileri süren İsmet Paşa şunları eklemiştir: "*Mudanya görüşmeleri sırasında, 7 Ekim 1922 de yapılan beşinci oturumun ikinci toplantısında, Müttefik generaller, tutuklu Türk sürgünlerinin [déportés, deportees] hemen serbest bırakılmalarına ilişkin olarak Yunan Hükümeti üzerinde ısrar etmelerini istemek üzere, kendi Hükümetlerine bir telgraf çekeceklerine kesin olarak söz vermiş bulunduklarına göre, Türk Hükümeti bu isteğinin Büyük Devletlerce destekleneceğine daha da*

[10] *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar– Belgeler*, Cilt 1 Kitap 1, s.124-128.

[11] *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar– Belgeler*, Cilt 1 Kitap 1, s.128-129.

[12] *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar– Belgeler*, Cilt 1 Kitap 1, s.129.

[13] *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler*, Cilt 1 Kitap 1, s.128.

güvenmektedir.[14]

Esirlerin iadesi konusunun görüşüldüğü bir diğer oturum, 10 Ocak 1923'te Lord Curzon'un başkanlığında, saat 11.00'de açılmıştır. Oturuma, Türk tarafını temsilen İsmet Paşa ve Rıza Nur Bey katılmıştır. alt-komisyon, ilk oturumda, üç çeşit sorunla uğraşmak gerektiğine karar vermiştir:

1. Sivil rehinelerin geri verilmesi.
2. Savaş tutsaklarının mübadelesi.
3. Nüfus mübadelesi (Rum ve Türk azınlıklar).

10 Ocak 1923 tarihli oturumda öncelikli olarak Anadolu'dan Yunanistan'a götürülmüş Türk sivil esirlerin geri verilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır. Söz konusu esir iadesinin en kısa sürede gerçekleştirilmesine karar verilirken, bu sürenin ne kadar olacağı kararlaştırılmamıştır.[15] Yunan Temsilci Heyeti, sivil rehinelerin yalnız Yunanistan'ın elinde bulunduğunu söylemenin tamamiyle doğru olmadığını, Türkiye'nin elinde de sivil esirler bulunduğunu belirtmiştir.[16] Yoğun tartışmalar sonrası Yunanistan'da tutuklu bulunan sivil Türk esirler ile Türkiye'deki sivil Yunan esirlerin karşılıklı geri verilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece, alt-komisyon bu noktada tam bir anlaşmaya varmış, ancak geriye iadelerin ne zaman yapılacağı ve iade işlemlerinin yürütülmesini denetleyecek Uluslararası Kızılhaç Komisyonu'nun atanması gibi birtakım uygulama yollarının çözümü kalmıştır. Görüşmelerin devamında alt-komisyon, savaş esirlerinin mübadelesi konusuyla uğraşmış ve bu noktada da hızlı bir anlaşmaya varılmıştır. Oturumda Yunan Temsilci Heyetiyle Türk Temsilci Heyeti arasında birtakım görüş ayrılıkları çıkmıştır; fakat sonunda, şu ilke kabul edilmiştir: "*Yunanistan'ın elinde tuttuğu savaş tutsaklarını hemen geri vermesi, Türk Hükümetinin de aynı sayıda Yunan savaş tutsağını geri vermesi*". Kabul edilen bu ilkeye göre Türk savaş esirlerini İzmir'e taşıyacak gemiler, dönüşlerinde, aynı sayıda Yunan savaş esiri alıp götüreceklerinden, bu mübadele hemen hemen aynı zamanda yapılmış olacaktır. Söz konusu mübadele, Uluslararası Kızılhaç Komisyonu'nca denetlenecektir. Mübadeleden artakalan Yunan savaş esirleri, barış yapılmasından sonra iade edilecektir.[17]

Esirlerin değiştirilmesi konusu, Lord Curzon'un başkanlığında 27 Ocak 1923 tarihli oturumda yeniden ele alınmıştır. Görüşmelerde Türk tarafını temsilen İsmet Paşa ve Rıza Nur Bey hazır bulunmuştur. Komisyona, savaş esirlerinin mübadelesine ilişkin Yunanistan ile Türkiye arasında bir anlaşma tasarısı; nüfus mübadelesine ilişkin Yunanistan ile Türkiye arasında bir sözleşme tasarısı; Türkiye'de tutuklu bulunan ve aileleri daha önce Türk ülkesini bırakıp gitmiş olan Rum halkından vücutça sağlam erkeklerin serbest bırakılmasına ilişkin bir protokol tasarısı sunulmuştur. Yoğun tartışmalarla geçen pekçok oturumdan sonra, alt-komisyon görüş birliğine vararak, sivil ve asker savaş esirlerinin geri verilmesine ilişkin bir anlaşma metni ile,

---

[14] *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar– Belgeler*, Cilt 1 Kitap 1, s.129.

[15] *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler*, Cilt 1 Kitap 1, s.322.

[16] Türk tarafının elinde bulunduğu ifade edilen sivil esirler, Osmanlı vatandaşı olan Rumlar'dır. İşgal sürecinde Yunan ordusu ile birlikte hareket eden Rum ve Ermeniler Türk makamlarınca tutuklanmıştır.

[17] *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler*, Cilt 1 Kitap 1, s.322.

nüfus mübadelesine ilişkin bir sözleşme metni ortaya koyabilmiştir.[18] Her iki metnin aynı zamanda imzalanması kararlaştırılırken bunlardan birincisinin hemen yürürlüğe girmesi, ikincisinin ise Barış Antlaşmasının onaylanmasından sonra yürürlüğe konması planlanmıştır. Anadolu'da gözaltı edilmiş erkek nüfus bakımından bir kural-dışılık kabul edilerek Barış Antlaşmasının imzalanması sonrası serbest bırakılmalarına karar verilmiştir.[19] Komisyona başkanlık yapan M. Montagna, her geçen günün, binlerce suçsuz insana yeni acılar yüklediğini, bu anlaşmaların yararlı etkilerinin gecikmeden kendilerini göstereceğini umduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Montagna, alt-komisyondan aldığı yetki ile Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nden tutsakların mübadelesini denetlemek üzere temsilciler gönderilmesini talep etmiştir. Kızılhaç, talebe olumlu yanıt vererek Türkiye ve Yunanistan'da denetlemede bulunmak üzere temsilciler atamıştır.[20]

Lozan Barış Konferansı'nın birinci döneminde (20 Kasım 1922- 4 Şubat 1923) tarafların zor şartlar nedeniyle genel esir sayısını tam olarak saptama imkânı bulamayışı ve sivil tutsakların durumu, meseleyi zaman zaman çözülemez hale getirmiştir. Özellikle Trakya başta olmak üzere, Yunanlılar'ın geri çekilirken götürdükleri siviller ile mübadele kapsamında görülen Türkiye'deki Rum nüfusun durumu müzakerelerin zamanında sonuçlanmasını engellemiştir.

Esir sayıları ile ilgili olarak oluşan sorun, Yunan ve Türk makamlarının verdiği rakamların birbirleriyle uyuşmamasından kaynaklanmıştır. Lozan Banş Konferansı sırasında Ankara'dan İsmet Paşa'ya verilen bilgilerde de bu fark görülmektedir. 1 Aralık 1922'de İsmet Paşa, Ankara'ya gönderdiği telgrafta "*Elimizdeki Yunan esiri, Yunanistan'daki esirimiz miktarı nedir? Hemen cevâb istirham ederim.*"[21] demekteydi. Hüseyin Rauf imzalı 2 Aralık 1922 tarihli telgrafta şu cevap verilmekteydi: "*Madde 1- Yunanistan'da bulunan üserâmızın mikdarı İsviçreli Dr. Şalenmand'ın muzafferiyetimizden evvel yaptığı tedkikatda 349 zabit, 131 küçük zabit, 3951 nefer, 2546 sivil, kırk kadın, 20 çocuk, 249 mevkufdan ibâret olduğu gösterilmişse de muzafferiyetden sonra Yunanlıların cebren alıp götürdükleri dâhili hesab edilince bu yekûnun pek yükseleceği, Yunan Salîb-i Ahmer'inden istihsâl edilen listelerde muharrer üserâmızın mikdarı 328 zâbit, 2500 nefer, 2365 sivil, 141 kadın ve 70 çocuktan ibâret olduğu ve Trakya'dan nakledilenlerin tesbitine çalışıldığı ve Anadolu'nun muhtelif mahallerinden Yunanlılarca cebren götürülenlerden tesbit edilenlerin mikdarının 8519 kişiden ibâret olduğu ve heyet-i murahhasaya verilen diğer listelerin de buna ilâvesi iktizâ ettiği Dâhiliye Vekâletinden bildirilmiştir. Madde 2 — Elimizde bulunan Yunan esir ve zabit ve efrâd mikdarı sûret-i kat'iyyede tesbit edilemediği ve mevcud ma'lumâta göre 116 zabit, 16648 nefer, 74 sivil, 34 kadın ve çocuktan ibâret bulunduğu ve ma'mâfih nakıs ve nâ-temam olan bu ma'lûmât esâs ittihâz edilmeyerek ma'lûmât-i kat'iyyenin vürûdu- na intizâr edilmesi Yunanistan'daki üserânın istihlâsı nokta-i nazanndan mühim görüldüğü Müdâfaa-i Mil-*

[18] *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler*, Cilt 1 Kitap 2, Çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001, s. 1-2.

[19] *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler*, Cilt 1 Kitap 2, s.3.

[20] *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler*, Cilt 1 Kitap 2, s.3.

[21] Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, TTK Yay., Ankara, 1990, s.153.

liye Vekâletinden bildirilmiştir. Gerek Dâhiliye ve gerek Müdâfaa-i Milliye Vekaletlerince bu husûsda kat'î ve muntazam ma'lûmât maalesef mevcûd olmadığına ve peyderpey bu bâbdaki ma'lûmât toplanmakta olduğuna nazaran şimdiden kal'î rakamlar bildirilmemesi ve bu husûsun taraf-i sâmîlerinden hüsn-i idare buyurulması ve verilen ma'lûmâtın sırf zât-ı âlinize bir fikir vermekten ibâret bulunduğu ve bu bâbda ma'lûmât-ı kat'iyye istihsâline çalışılmakta olduğu ma'rûzdur."[22]

İsmet Paşa, 2 Aralık tarihli Ankara'ya gönderdiği telgrafta, azınlıklar komisyonunda sivil ve askeri harp esirlerinin değişiminin öncelikli görüşülmesi gereken konular olduğunu ifade ettiğini belirtmektedir.[23] 3 Aralık 1922 tarihli İsmet Paşa'ya gönderilen talgrafta, Anadolu'daki Yunan esirler ile ilgili şu rakamlar verilmektedir: *"Muhtelif rütbede esir zâbitân mevcudu : 660, Nefer: 16.330, Sivil: 76, Kadın: 26, Çocuk: 6, Yekûn: 17.108."*[24] İsmet Paşa aynı tarihli telgrafta tutsakların doğru ve kesin sayısının bildirilmesini istemiş, ertesi gün bir diğer telgrafta da tutsaklar arasında gösterilen 76 sivil, 26 kadın ve 16 çocuğun, Yunan tebaası olup olmadıklarını ve Türk tebaası Rumlardan 18-45 yaş arası erkek esirlerin sayısını sormuştur.[25] Hüseyin Rauf, 4 Aralık 1922 tarihli telgrafta şu bilgileri paylaşmıştır: *"Üserâ miyânında gösterilen 78 sivil, 26 kadın, 16 çocuk Yunan vapurlarında esir edilenlerdir. 18-45 yaşındaki yerli Rumlardân mevcûd üserâ mikdârı Müdâfaa-i Milliyece 10.137 olarak bildiriliyor. Bu rakamın kayd-ı ihtiyâtla telakkisi lâzımdır. Sekiz tabur teşkil eden işbu yerli üserâdan başka iki sivil esir taburu da vardır ki, mikdârı ayrıca bildirilecektir Efendim."*[26]

Esirlerin sayısı ile ilgili Hüseyin Rauf'un İsmet Paşa'ya 6/7 Aralık 1922'de gönderdiği telgrafta ise şu bilgiler yer almaktadır: *"Müdâfaa-i Milliye Vekâleti üserâ meselesi hakkında ber vech-i âti malumâtı cevaben bildirmektedir:*

1. Muzaferriyât-ı ahîremize kadar Yunanistan'daki üserâmızın isimlerine dâir teşebbüsât-ı müteaddidemize rağmen malumat istihsal edilememiştir.

2. Muzafferiyât-ı ahîremiz üzerine Yunan hükümetinden ancak dört kalem posta alınmıştır. Bunlarda üserâmızın mikdârı 328 zabit, 2817 nefer, 588 sivil, 84 firar, bir zâbit olmak üzere altı vefat haklarında ismen malumat verilmiştir. Şaltman raporunda zikredilen 20 kadın ve 40 çocuktan hiç bahsedilmemiştir. Yunan hesabına göre elyevm esâreti mukayyed olanların zâbit, nefer ve sivil olarak mikdârı 3733 kişiden ibârettir.

3. Halbuki üserâmızı teftiş eden Dr. Şaltman'ın raporunda, üserâmızın mikdârı 349 u zâbit ve 220 si kadın, 40 ı çocuk olmak üzere 7286 kişi gösteril¬miştir. Doktorun teftiş etmediği kamplardaki üserâmız mikdârı bundan hâricdir. Bunlan da dâhil edersek üserâmızın mevcudu on bini mütecaviz olarak tahmin edilmekte idi.

4. Dr. Şaltman'ın raporundan ayrı olarak istihsâl ettiğimiz malumata nazaran Yunanlıların cebren alıp götürmüş oldukları eşhasın mikdârı 2907 erkek, 195 kadın, 3 çocuk ki cem'an 3105 kişidir. Bu husûsdaki ma'lumâtın ikmâline vilayetlerle

[22] Şimşir, *a.g.e.*, s.154-155.
[23] Şimşir, *a.g.e.*, s.156.
[24] Şimşir, *a.g.e.*, s.160.
[25] Şimşir, *a.g.e.*, s.162.
[26] Şimşir, *a.g.e.*, s.164.

Müdâfaa-i Milliye arasında makina başında çalışılmaktadır.

5. Yunanlıların Trakya'dan götürdükleri eşhâsın mikdârı derdest-i tahkikdir.

6. Trakya havâlisi dâhil olmadığı halde Yunanistan'da bulunan üserâmızın asker ve sivil mikdârı on beş bin zan ve tahmin edilmektedir.

7. İstihsâl ettiğimiz ma'lûmâta nazaran elimizdeki Yunan üserâsının mikdârı 600 ü zâbit olmak üzere 14.000 ve yerli Rum esirlerin mikdârı 10.000 kadar olduğu anlaşılmaktadır."[27]

8 Aralık 1922'de Hüseyin Rauf Bey yeni rakamları göndermiştir: "*Yunanlıların götürdükleri sivil ahalimizin mikdarı erkek ve kadın ve çocuk olmak üzere 3105 kişiye baliğ olduğu arz edilmişti. Bu adede 1211 erkek, 26 kadın, 8 çocuk ki cem'an 1245 kişiye ilâve etmelidir. Mecmûu 4350 kişi eder, İzmir vilayeti ile Söke sancağından alınacak ma'lumât derhal bildirilecektir Efendim."*[28] 10 Aralık'ta esir sayıları ile ilgili gönderilen telgrafta : "*O telgrafta bildirilen 4350 sivil esirimize İzmir ve Edime vilayetleri ile Söke ve Saruhan sancaklarından gönderilmiş olan 5477 erkek, 30 kadın ki 5507 kişi ilâve olunmalıdır. Yunanistan'daki sivil üserâmızın mecmûu bu sûretle 9595 erkek, 251 kadın ve 11 çocuk, ya'ni cem'an 9857 kişidir Efendim."*[29] denilmiştir.

9 Ocak tarihli telgrafta ise esir sayılarının yine değiştiği görülmektedir: "*Şimdiye kadar Yunan Salîb-i ahmerinden alınan sekiz kısım listede esâmisine dâir verilen ma'lumât(a göre) üserâmızın mevcudu 453 zabit, 5699 nefer ve 201 sivil ki cem'an 6353 kişidir. Mütebaki ve bilhassa sivil üserâmıza aid listeler de Hilâl-i Ahmer'e tevdi' edilmiştir. Vürûdunda ma'lumât verilecektir."*[30]

Yunan tarafının Türk esirlerle ilgili verdikleri rakamların değişmesi üzerine 25 Ocak 1923'te gönderilen telgrafta: "*Yunanlılar sivil esirlerimizin adedini üç bin gösteriyorlar. Fakat hey'et-i murahhasada mevcud olan listeler bu iddianın aksini gösterdiği gibi işbu rehinelerin adedlerini mıntıka i'tibâriyle gösteren zîrdeki cedvelden dahî bu iddianın butlânı tezâhür eder."*[31] denildiği ve telgrafın altına da esir sayıları ilgili bir tablo eklenildiği görülmektedir.

36	Denizli	15	Seferihisar
296	İzmit kazası	101	Bayındır
189	Adapazarı	23	Menemen
54	İznik	101	Tire
69	Karamürsel	280	Kütahya
567	Saruhan	209	Gödem
89	Çivril	100	Simav
186	Eskişehir	151	Uşak
175	Seyitgazi	2	Armutili

[27] Şimşir, *a.g.e.*, s.173-174.
[28] Şimşir, *a.g.e.*, s.181.
[29] Şimşir, *a.g.e.*, s.189.
[30] Şimşir, *a.g.e.*, s.354.
[31] Şimşir, *a.g.e.*, s.438-439.

906	Eskişehir	62	Salihli
10	Çifteler	25	Eşme
416	Aydın	8	Demirci
500	Ertuğrul	339	Kasaba
61	Biga	1911	İnönü
35	Turgutlu	1724	Karesi livası
31	Alaşehir	499	İzmir
800	Mağnisa	-	
131	Karaağaç	**10747**	**Yekun**
33	Akhisar		
2	Sarayköy		
51	Denizli'nin		
216	Aydın		
2	Soma		

Anadolu'da bulunan Yunan esir sayıları ile ilgili ise 26 Ocak 1923 tarihli Rauf Bey tarafından gönderilen telgrafta şu bilgiler verilmektedir: "*Garb Cebhesinin iş'ârına nazaran hâlen Garb Cebhesi emrindeki Yunan üserâsının mikdârı 17 askerî doktor, 14156 asker, 7926 sivil ki cem'an on doktor ve 17646 nefer emrin vücûdundan i'tibâren yedi gün zarfında İzmir'de ve 2 doktorla 4436 askerin sekiz günde yine İzmir'de hazır olabilecekleri tesbit edilmiştir. Birinci ordu mıntıkasındaki üserâ kâmilen Mudanya'dan irkâb olunacağına nazaran kaç günde Mudanya'da toplanabilecekleri aynca arz olunacaktır. Bu mikdârın takriben % 6 kadarı hastanelerde bulunduğundan umûm yekünden 1325 neferin istisnası lâzımgelir.*"[32]

Esir sayıları ile ilgili daha sonraki kaynaklarda da tutarlılık yoktur. Türk İstiklal Harbi Serisi'nde Batı Cephesi kayıpları içerisinde Türk esirlerinin sayısı 1110 olarak belirtilmiştir. Belirtilen bu rakam asker esir sayılarını göstermektedir. Türk esirlerinin muharebelere göre dağılımı ise şöyle verilmiştir:

Batı Cephesi	Gediz ve öncesi muharebeleri	**187**
Batı Cephesi	I. İnönü Muharebeleri	**11**
Batı Cephesi	II. İnönü Muharebeleri	**76**
Batı Cephesi	Kütahya, Eskişehir Muharebeler	**320**
Batı Cephesi	Sakarya Muharebeleri	**415**
Batı Cephesi	Büyük Taarruz ve Takip Harekâtı	**101**
Genel Toplam		**1110**

İstiklal Harbi Harp Meydanları Esir Sayıları[33]

Engin Berber, İzmir'de çıkarılan Ahenk Gazetesi'nin haberlerine dayanarak

[32] Şimşir, *a.g.e.*, s.443-444.

[33] *Türk İstiklâl Harbi*, Yedinci Cilt, İdari Faaliyetler, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1975, s.559.

1921-1922 yıllarında İzmir'de toplam 2.190 sivil ve asker Türk esirinin bulunduğunu belirtmektedir.[34] Milli Savunma Bakanlığı, Yunan Kızılhaçı'ndan aldığı bilgilerle 4 Ocak 1923'te Batı Cephesi Komutanlığına, Türk esirlerinin sayısının 453 subay, 5699 asker ve 201 sivil olmak üzere 6353 olduğunu bildirmiştir. Aynı bakanlık daha sonra bu sayıya 57 subay, 313 asker ve 108 sivil eklemiştir. Son duruma göre esirlerin mevcudu 510 subay, 6012 asker ve 309 sivil olmak üzere 6813'e çıkmıştır. 23 Ocak 1923 tarihli bir başka yazıda ise esir sayısı 6891 olarak gösterilmiştir. Yalnız tasnif yapılmamıştır. Aynı tarihlerde Yunan kaynaklarının verdiği rakamlar ise 520 subay, 6002 asker ve 2661 sivildir. Anlaşmanın imzalanması sonrasında da araştırmalara devam edilmiştir. Üserâ tabur ve garnizonlarına defalarca yazılar yazılmış, esir mevcutları istenmiştir. Ancak çeşitli sebeplerden esir sayıları sık sık değiştirilmiştir.[35]

Bu dönemde Anadolu'da bulunan Yunan harp esirlerinin sayısı ile ilgili Cemalettin Taşıkıran, Genelkurmay belgeleri ve Kızılay Arşivine dayarak üçü general, 381'i subay, 14.385'i asker ve 10.527'si sivil olmak üzere toplam 25.296 olduğunu ifade etmektedir. Yunan esirlerinin çoğunluğu erlerden oluşmaktadır. Askerlerin dışında Yunan esirlerinin önemli bir kısmı da sivillerdir. Bunlar genellikle Yunan ilerleyişi sırasında onlara yardım eden veya onların yanında savaşan ve Anadolu'da yaşayan Rumlardır. Yunanlılara yardım ederken ele geçirilen bu siviller de esir muamelesine tabi tutularak usera garnizonlarına sevk edilmiştir.[36]

Mutabakat

İsmet Paşa 16 Ocak 1923 tarihli telgrafında itilafnamenin imzalandığını Ankara'ya bildirmiş ve alınan kararları şu şekilde ifade etmiştir: "*Rehîne sivil ve askerî üserâ hakkındaki i'tilâfnâme bitmiştir. Üç dört güne kadar imza edilecektir, imzadan yedi gün sonra başlamak şartı ile ibtidâ Yunanistan tarafından rehineler İzmir'e teslim edilecek. Bunların adedi Yunan listelerine göre 3000 kadardır. Mütebakisinin ne oldukları hakkında bizim liste mûcebince tedkîkat ve tahkikat yapılacak 7000 eksik var demektir. İmzadan iki hafta sonra Yunanistan bütün üserây-ı askeriyemizi müteaddid vapurlara bindirerek birden İzmir ve İstanbul'a götürecek. Ba'det'-tahkîk aynı mikdârda zâbit, aynı mikdârda efrâd olarak Yunan esiri aynı vapurlara tahmil edilecek, bizde kalan mütebaki Yunan üserâsı sulhün imzâsından üç hafta sonra Yunanistan'a gönderilecek. Bu işlere bizden ve Yunanistandan birer delege ile beyne'l-milel Salîb-i Ahmer'den üç a'zâdan mürekkeb komisyonlar bakacaktır. Derhal tedâbîr ittihâz buyurulmasını rica ederim İ'tilâfnâmenin aynını dahî telgrafla göndereceğim.*"[37]

Esir değişimi konusunda 20 Ocak 1923 tarihli telgrafta Rauf Bey şunları paylaş-

---

[34] Engin Berber, "Türk-Yunan Savaşından Sonra Sivil Tutukluların ve Savaş Tutsaklarının Değişimi", *Tarih İncelemeleri Dergisi IV*, İzmir, 1989, s.118.

[35] Ahmet Özdemir, "Savaş Esirlerinin Milli Mücadeledeki Yeri", *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 6, Kasım 1990, s.328-329.

[36] Cemalettin Taşkıran, *Milli Mücadele'de Türk ve Yunan Esirler (1919-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2018, s.132.

[37] Şimşir, *a.g.e.*, s.395.

maktadır: *"Salib-i Ahmer Cemiyeti Hâmid Beye bi'l-mürâcaa üserâ garnizonlarının teftişi hususunu mevzû'-i bahs etmişti. İzmir'deki bir üserâ taburu ile civardaki üserâ karargâhlarından biri gösterilecektir. Bu maksadla Salîb-i Ahmer'den Mösyö Morine ile Guneson'un İzmir'e gelmelerine müsâade olunduğu Adnan Beye tebliğ edildi ve Hilâl-i Ahmer'e ma'lumât verildi. Yunanistan'daki garnizonların teftişi hakkında da Hilâl-i Ahmer'in nazar-ı dikkati celbolunmuştur."*[38]

24 Ocak 1923 tarihli telgrafında ise İsmet Paşa Esir Komisyonu üyelerinin İzmir'de toplanacağının kesinleştiğini bildirmiştir.[39] İsmet Paşa 30 Ocak 1923 tarihli telgrafında imzalanan antlaşma hükümlerini şöyle aktarmaktadır: *"Bugün zevâlde sivil rehinelerin iâdesi ve askerî üserânın mübâdelesi için tanzim edilmiş olan i'tilâfnâme ile ahâli mübadelesine müteallik mukavelename Türkiye ve Yunan murahhastan tarafından imza edilmiştir. Üserâ hakkındaki i'tilâfnâme tarafeynce tasdika hacet kalmadan bugünden i'tibâren mer'î olacaktır. Mübâdele-i ahâli mukavelnâmesi sulh muahedesinin tasdikini müteâkıb mer'iyyete girecekti.İkisinin sûretleri kuriye Refik Efendi ile takdim kılınmıştır. Bugünden i'tibâren mer'î olan üserâ mübâdelesi İ'tilâfnamesine nazaran evvelâ Yunanlılar bugünden i'tibâren bir hafta sonra sivil rehinelerimizin iâdesine başlayacaklardır. Ondan sonra iki hafta zarfında Yunan'da mevcud olanlar iâde edilmiş bulunacaktır. Bu sivil rehinelerimizin iadesini müteâkib bizim elimizde bulunması muhtemel Yunan tebaasından sivil üserâyı iâde edeceğiz. Biz bu gibi eşhasın adem-i mevcudiyetini burada iddiâ ettik. Yunanlılar yüz kadar bulunduğunu söylediler. Aileleri Yunanistan'a hicret eden Türk tebaası Rumlardan Anadolu dâhiline teb'îd olunan erkekler bu sınıfda dâhil değildir. Bunlar ahali mübâdelesi mukavelenâmesi mûcebince sulh muahedesinin imzâsını müteâkib tahliye edilecektir. Sivil üserânın iâdesini müteâkib ve ondan nihâyet on beş gün zarfında Yunan hükümeti bütün Türk askerî üserâsını hep birden İzmir'e iâde edecektir. Türk hükümeti Yunan üserâsından aynı mikdârda zâbit ve neferi aynı vapurlarla sevkolunmak üzere ihzâr edecektir. Yunan üserâsından mütebaki kalacak mikdâr sulhun imzasını müteâkib ve nihayet üç hafta zarfında iade olunacaktır. Sivil rehineler ve üserây-ı harbiye mütekabilen cerâim-i âdiye de dâhil olduğu halde afvedilmişlerdir. Salîb-i Ahmer komisyonunun masârıfını mukabil olmak üzere on bin Frank verilmiştir. Yunanistan'da bulunan sivil üserâmızın mükemmel bir listesinin üserâ mübâdelesi için ta'yîn olunacak mümessilimize i'tâsını istirham ederim."*[40] Hüseyin Rauf 31 Ocak'ta verdiği cevapta: *"İzmit, Bursa ve Bilecik mıntakasındaki üserâ, emrin Birinci Orduya tarih-i vüsûlünden i'tibâren on gün zarfında Mudanya'da irkâbe ihzar edilebilecektir."*[41] demiştir. 2 Şubat 1923 tarihli telgrafında İsmet Paşa esir değişimi ile ilgili : *"Yunanistan'da bulunan askerî üserâmız üç hafta sonra İzmir'de teslim olunacaklarından aynı vapurlarla sevkedilebilmeleri için İzmit, Bursa ve Bilecik mmtakalarındaki Yunan askerî üserâsinin de ona göre İzmir'e tevcihi muvâfıkdır."*[42] demiştir.

---

[38] Şimşir, *a.g.e.*, s.406.

[39] Şimşir, *a.g.e.*, s.435.

[40] Şimşir, *a.g.e.*, s.464-465.

[41] Şimşir, *a.g.e.*, s.466.

[42] Şimşir, *a.g.e.*, s.487.

Rıza Nur anılarında imza sürecini şöyle açıklamaktadır: *"Nihayet esir ve ahali mübadelesi mukavelenamelerini Yunanlılar ile imza ettik. Diğer İtilaf Devletleri bunlara imza koymadılar. Esir mübadelesi konvansiyonu imzayı müteakip derhal, diğeri yani ahali mübadelesi mukavelenamesi 1 Mayıs 1923'ten itibaren tatbik ve icra edilecektir. Öyle yapıldı. Fakat Rumlar'dan harbe kabiliyetli olanları biz ancak sulh imzasından sonra iade edeceğiz."*[43]

Esir Değişiminin Uygulanması

Görüşmelerde esir mübadelesinin Türk ve Yunan delegelerinin katılımı ile Uluslararası Kızılhaç Komisyonu'nun gözetiminde gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Bu bağlamda Türk tarafında gözlemlerde bulunmak üzere Uluslararası Kızılhaç temsilcileri olarak Mösyö Burnier ve Mösyö Guenod atanmıştır. Bu mübadele işlerinde İzmir'de Hilâl-i Ahmer'i temsilen, Doktor Ömer Lütfi Bey seçilmiş ve kendisi Mösyö Guenod ile beraber İzmir'e doğru hareket etmiştir. Mösyö Burnier ise İstanbul'da faaliyetleri kontrol etmek için kalmıştır. Aynı tarihlerde Uluslararası Kızılhaç Örgütü Baş Temsilcisi Albay Wildbolz, Doktor Page ve Doktor Lindsjoe de esir değişimi ile ilgili kontrolleri sağlamak üzere Atina'ya gönderilmiştir. Yunan Kızılhaç temsilcisi Mösyö Kottakis, Hilâl-i Ahmer'in temsilcisi Muzaffer Bey ve Yunanistan'da bulunan Uluslararası Kızılhaç temsilcisi Mösyö Schatzmann da esir değişimi sürecini takip etmek için Atina'da görevlendirilmiştir.[44]

30 Ocak 1923 antlaşması gereğince kontrol komisyonları oluşurken, takasın yapılacağı Urla-Klazomen ve İzmir'de, Sağlık ve Sosyal Yardım Vekaletiyle, Hilali Ahmer Cemiyeti tarafından hazırlıklar yapılmıştır. Hilal-i Ahmer tutuklu ve tutsakların sağlık gereksinimlerini karşılamak üzere Urla'da 25 yataklı bir hastane kurmuş ve gelenlerin karantinaya alınacağı Klazomen karantinasının tüm eksiklikleri giderilmiştir.[45] Bütün hazırlıkların tamamlandığı Urla'da 21 Şubat 1923'te Yunanistan'dan gelecek ilk tutuklu kafilesi beklenirken Yunanistan'a teslim edilecek aralarında kadınların da bulunduğu sivil Yunan tutuklularından bir grup, İzmir'e getirilerek çeşitli misafirhanelere yerleştirilmiştir. Uluslararası Kızılhaç komisyonunun İstanbul temsilcisi Mösyö Burnier, Hilal-i Ahmer'e 4000 kişiden oluşan ilk tutuklu kafilesinin 27 Şubat'ta Pire'den hareket edeceğini bildirmiştir. Ancak 1 Mart 1923'te Hilal-i Ahmer Cemiyetine başvuran Mösyö Burnier, Yunanlıların son dakikada bir zorluk çıkardıklarını ve Türk tutukluların hareketine engel olduklarını açıklamıştır. Bu sırada Yunan Kızılhaçının yayımladığı bir bildiride, Pontus Rumlarının tehcirine devam edilmesinin, Türkiye ile Yunanistan arasında halledilmesi gereken bir konu olduğu, Türk tutukluların bu yüzden teslim edilmediği açıklaması yapılmıştır. Bu bildiriyi takiben Yunan hükümeti adına Yunanistan Dışişleri Bakanı Aleksandiris, Türkiye'yi Pontus'lu Hristiyanları sürmekle suçlayarak, müttefikler katında protesto etmiş, bu yüzden sivil tutuktular ve savaş tutsakları ile dolu olarak hareket eden va-

[43] Nur, *a.g.e.*, s.165.

[44] "Üsera Mübadelesi", *Hilal-i Ahmer Mecmu'aları*, Cilt 2, Haz. İbrahim Topçu, Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul, 2020, s.628-629.

[45] Berber, *a.g.m.*, s.126.

purun Pire'ye dönmesini sağladıklarını ve Türkiye tarafından artık tehcir yapılmayacağına ilişkin güvence verildiği zaman takasın başlayacağını açıklamıştır.[46] Gerek Türk tarafının konu ile ilgili protestoları gerekse Uluslararası Kızılhaç temsilcilerinin girişimleri neticesinde 14 Mart 1923'te Yunanistan, mübadelenin ertelenmesi kararından vazgeçtiğini duyurmuştur. Esir değişimi ile ilgili sorunların giderilmesi üzerine Yunanistan'dan ilk kafileler 17 Mart 1923'te hareket etmiştir. İlk gelen esirlerle ilgili Halil-i Ahmer Mecmuası'nda şu açıklamalar yapılmaktadır: "*Geçen nüshamızda Yunanistan'ın üserâ mübâdelesine râzı olduğunu ve mübâdeleye Mart'ın on yedisinde başlanacağını yazmış idik. Fi'l-hakîka yevm-i mezkûrda mübâdele işlerine başlanılmış ve o aralık zuhûr eden fırtınadan dolayı 975 sivil esîri hâmil Propontis vapuru ancak Mart'ın yirmi üçünde, 938 sivil esîri hâmil Thetis vapuru ise Mart'ın yirmi dördünde Tuzla Tahaffuzhânesi'ne muvâsalat edebilmişdir. Propontis vapurundaki üserâdan biri esnâ-yı râhda vefât eylediğinden cenâzesi Tuzla'da defnedilmiş, Thetis vapuru üserâsından hastalanmış olan altı Trakyalı Tuzla Tahaffuzhânesi'nde taht-ı tedâviye alınmışdır…Üserâ kısım kısım tahaffuzhâneye idhâl edilirken tahaffuzhâne tabîbleri tarafından kendilerine evvelâ tifo aşısı yapılmış, eşyâlarına âit tathîrâtı ve ferden ferdâ sabun ve sıcak su ile istihmâmlarının icrâsını müte'âkib Tuzla'daki Hilâl-i Ahmer aşhânelerinde it'âm olunmuşlardır. Bu mu'âmelâtın hitâmını müte'âkib esîrler şirket vapurlarına irkâb edilerek Sirkeci'ye nakledilmişler ve Trakyalı olanlar oradan şimendifer ile memleketlerine gönderilmişlerdir.*"[47] Tuzla'ya gelen bu kafilelerin haricinde 23 Mart'ta İzmir Urla'daki Klazomen Tahaffuzhanesi'ne biri Pire'den diğer ikisi Girit'ten olmak üzere toplam üç vapur gelmiştir. Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda İzmir'e gelen Türk esirlerle ilgili şunlar aktarılmaktadır: "*Büyük bir motor ile karaya çıkarılan bîçâre esîrler, sâhile ayak basar basmaz hemen toprağa kapanarak vatanın mübârek yerlerini öpmek ve koklamak sa'âdetiyle sermest oluyorlar idi. Pire'den gelen Maryala-velopi vapurunun yolcuları arasında hastalık zuhûr etdiğinden bunlar karantinaya tâbi' tutulmuşlar ise de Girid'den gelen İtaki ve Kephalonia vapurlarının esîrleri saç kesme, istihmâm, etüv ile eşyâ tathîrâtı gibi sıhhî mu'âmelâta tâbi' tutuldukdan sonra birincisi 24, ikincisi 25 Mart'da İzmir'in Punta iskelesine muvâsalat etmişlerdir.*"[48] Hakimiyet-i Milliye'nin 25 Mart 1923 tarihli "*Esir Kardeşlerimiz Geldi*" başlıklı haberinde, 67'si malul, 14'ü zabit, 18'i kadın, 11'i çocuk ve diğerleri sivil esir olmak üzere toplamda 1745 esirin geldiği belirtilmektedir.[49]

Konu ile ilgili Uluslararası Kızılhaç raporunda Türk sivil esirlerinin gemiye bindirilmesinin 19 Mart'ta Milos ve Girit'te aynı anda başladığı ve komite üyelerinin, esirlerin ulaşımı için ayrılan Kefalonya, Ithaca, Efstrados Kavonnidis, Profondis, ve Thetis isimli beş vapuru denetledikleri belirtilmektedir. Raporda ayrıca şu bilgiler aktarılmaktadır: "*Hastalar harici 3.580 sivil gemilere bindirilmiş ve onlara*

[46] Berber, *a.g.m.*, s.126-127.

[47] "Üsera Mübadelesi", *Hilal-i Ahmer Mecmu'aları*, Cilt 2, Haz. İbrahim Topçu, Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul, 2020, s.743.

[48] "İzmir'e Gelen Sivil Üserâ", *Hilal-i Ahmer Mecmu'aları*, Cilt 2, Haz. İbrahim Topçu, Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul, 2020, s.748.

[49] "Esir Kardeşlerimiz Geldi" *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Mart 1923.

Atina'daki Kızılhaç temsilcileri Dr. Lindsjoe ve Dr. Page'in eşlik etmiştir. Albay Wildbolz ise esirleri karşılamak üzere İzmir'e gitmiştir. 23 Mart'ta, üç nakliye gemisi İzmir yakınlarındaki Klazomen'e ulaşırken, diğer iki gemi doğrudan İstanbul'a doğru yolculuklarına devam etmiştir. İzmir'de toplanan 170 Yunan sivil mahkum, bu nakliye araçlarıyla 28 Mart'ta Atina'ya götürülmüştür. Böylece gözaltına alınan sivillerin mübadelesi sona ermiş ve askeri esirlerin mübadelesi söz konusu olmuştur. 28, 29 ve 30 Mart tarihlerinde Pire, Selanik, Dedeağaç, Midilli, Hanya ve Korfu'dan toplam 7.920 Türk savaş esiri ve 329 subay sekiz nakliye aracıyla getirilmiştir. Mübadele komitesinin üyeleri Pire'den yola çıkmış ve 31 Mart'ta İzmir'e ulaşmıştır. İzmir'de toplanan Yunan askeri esirler gemiye bindirilmiş ve 1 Nisan'da ilk vapur 520 Yunan mahkumla Pire'ye ulaşmıştır. 4 Nisan'a kadar 4.500 Yunan esiri İzmir'den tahliye edilmiştir. 9 Nisan itibariyle toplam 20.000 Yunan ve Türk savaş esirinin mübadelesi tamamlanmıştır. Komite daha sonra Lozan Anlaşması'nın I. maddesinin b ve c paragraflarında belirtilen kayıp esirler sorununu ele almıştır. Hem Yunanistan hem de Türkiye komisyona esir listeleri sunmuşlardır. 1923 Mayıs ayı sonuna kadar taşımaların büyük bir kısmı tamamlanmıştır."[50] Raporda mübadeleye konu olan esir sayıları ile ilgili olarak Yunan makamları tarafından iade edilenler: 9.748 Türk askeri; 329 Türk subayı; 4.601 Türk sivil rehine ve mahkum; Türk yetkililer tarafından iade edilenler: 9.748 Yunan askeri; 329 Yunan subayı ve 320 Yunan sivil rehine ve mahkum bilgisi verilmiştir.[51]

Türk ve Yunan Esirlerin Durumları

Türk Esirler

Yunan askerleri tarafından ilk esir edilenler 15 Mayıs'ta İzmir'de bulunan 17. Kolordu'nun subay ve erleridir. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa, Harbiye Nazırlığı'nın 14 Mayıs 1919 tarihli telgrafına istinaden mukavemet etmeden işgalin karşılanmasını ve esef verici olayların vuku bulmaması için bütün askerî kıtaların bulundukları garnizonlarda kalmaları emrini yayımlamıştır.[52] İzmir'e çıkan Yunan işgal birlikleri, kışlalara saldırmış, kendilerine karşılık vermeyen Türk asker ve subaylarını esir almıştır. Genelkurmay ATASE kayıtlarında işgal günü ile ilgili şu bilgiler aktarılmaktadır: *"...subaylar komutasında, süngülü müfrezeler halinde kışlaya giren Yunanlılar, Kolordu Komutanı da dahil olmak üzere, kışladaki bütün komutan ve subayları, en ağır hakaretlerle, esir kafilesi halinde Kordon boyunca yürüterek, Pasaport iskelesine Evzon Taburu'ndan boşalan Patris vapuruna götürüp, vapurun ambarında hapsetmişlerdi. Kafile vapuru götürülürken, yol boyunca, asker sivil Yunanlı ve yerli Rumlardan ve hattâ Rum kadınlarından ateş, süngü ve dipçik darbeleriyle 9 subay şehit olmuş, 21 subay yaralanmış, 27 subayın da âkıbeti meçhul kalmış-*

[50] *General Report of The International Red Cross Committee On Its Activities From 1921 to 1923,* 11th Internatıonal Red Cross Conference Geneva, August 28th, 1923, p.56-57.

[51] *General Report of The International Red Cross Committee On Its Activities From 1921 to 1923,* p.57.

[52] *Türk İstiklal Harbi*, İkinci Cilt (Batı Cephesi), 1. Kısım, 2. Baskı, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1994, s.36.

tır."[53] İşgal günü esir edilerek vapurlarda hapsedilen ve tamamiyle esir muamelesine tâbi tutulan Türk subay ve erleri, birkaç gün burada alıkonulduktan sonra, 6 ve 7 Haziran 1919 tarihlerinde, üç kafile halinde denizden İstanbul ve Mudanya'ya nakledilmiştir. Bu tarihte esir olarak sevk edilenlerin sayısı, 230'dur.[54]

İşgal sahasının genişlemesiyle Yunanlılar tarafından esir alınan ve tutuklanan sivillerin de sayısı hızla artmıştır. En ufak bir direnmeden başlayarak, casusluk yapmak, Hıristiyanlara kötü davranmak, onları sürgün etmek, Ermenileri katletmek, Yunanlıların emirlerine karşı gelmek gibi gerekçelerle sivillerin tutuklandığı görülmektedir. Tutuklanan siviller daha çok şehir, kasaba ve köylerdeki ileri gelen kimselerdir. Aydınlar, ekonomik durumu iyi olanlar ve nüfuzlu kimseler tutuklananların başında gelmekteydi.[55]

Yunanlılar tarafından tutuklanan siviller, önce tutuklandıkları bölgeye en yakın karakolda sorgulanmış daha sonra Yunan Divân-ı Harp mahkemesinde yargılanmak üzere İzmir'e gönderilmiştir. İzmir'de bulundukları süre içinde Urla, Hilal, Gaziemir, Tepecik, Balçova, Darağacı ve Pınarbaşı'nda kurulmuş olan tutsak garnizonlarında konaklayan tutukluların bir kısmı, deniz yoluyla Atina, Selanik, Pire ve adalardaki tutsak garnizonları ve hapishanelere sevk edilmiştir. Sivil ve asker Türk esirler, oldukça kötü koşullar altında taş ocaklarında, yol yapımlarında, orman, tarla, bağ ve bahçelerde çalıştırılmıştır. Anadolu'da bırakılan esirlerin durumu da gönderilenlerden pek farklı olmamış, Yunan Ordusunun hizmetinde çalışmak zorunda kalmıştır.[56]

26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz'dan sonra Yunanlılar önlerine gelen köy, kasaba ve şehirleri yakıp yıkarak İzmir'e doğru çekilmeye başlamıştır. Bu yerleşim merkezlerindeki garnizon ve hapishanelerde bulunan sivil tutuklu ve tutsakların bir kısmı, yakma ve tahripler sırasında çaresizlik içinde can vermiştir. Yunanlılar Uşak'tan çekilirken İstasyon Caddesi üzerinde bulunan, cephane deposu olarak kullandıkları camiyi ateşlemişler, camiye bitişik olan tutsak garnizonu ateş almış ve buradaki 450 tutsak diri diri yanmıştır. Daha sonra, buradaki yangın yerinde yapılan kazıda yüzlerce insan kemiği bulunmuştur. Bursa'nın Yunanlılarca boşaltılması sırasında ise hapishanenin Yunanlılar tarafından tutuşturulması sonucu yüzlerce tutsak yanarak can vermiştir. İzmir'deki tutsak garnizonlarında bulunan sivil tutuklu ve savaş tutsakları da İzmir'in kurtuluşundan birkaç gün önce gemilerle Atina'ya götürülmüştür. Yunanlıların bu insanları, Anadolu'da bıraktıkları tutsaklarına karşılık rehin olarak götürdükleri anlaşılmaktadır.[57] Yunanistan'a götürülen Türk esirlerin tutulduğu kamplar, Atina, Pilos (Messana), Parapigmata (Atina), Egina Adası, Gudi (Atina), Larissa, Liossa (Losya, Lusiya), Leucade, Korfu (Kerkira-Gergere), Patras, Vieux Phaleras (Eski Falera Atina), Pire, Tripolis, Preveze, Selanik, Beyaz Kule (Selanik), Aya Paraşkoy Kilisesi (Selanik), Yeni Hapishane (Selanik), Hanya (Canee-Girit), Siros, Yanina, Milos, Semadirek, Propet-Silia (Selanik), Na-

[53] *Türk İstiklal Harbi*, İkinci Cilt (Batı Cephesi), 1. Kısım, s.43.

[54] *Türk İstiklal Harbi*, İkinci Cilt (Batı Cephesi), s..48.

[55] Taşkıran, *a.g.e.*, s.8.

[56] Berber, *a.g.m.*, s.115-116.

[57] Berber, *a.g.m.*, s.119.

uplis, Lanina- Komitse, Yeni Kışla (Selanik), Vodenikos (Atina), Messalognie, Volos, İzzettin Kışlası (Yusuf İzzettin Kışlası), Golos kasabası, Lefkada Adası, Anapas Kalası, Anabali (Midilli Adası), Lefkoşa (Kıbrıs) ve Yedi Kule (Selanik)'dir.[58]

Millî Mücadelede esirlerin kurtarılmasına ilişkin çabalar 1921'den itibaren yoğunlaşmaya başlamıştır. Yunanlılar'ın Doğu Trakya'yı işgal ettiği dönemde esir düşen (26 Temmuz 1920) Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey tutsak edildiği Atina'daki askeri hapishaneden Harbiye Nezareti'ne ilettiği mektubunda şunları aktarmıştır:

"28 Eylül 337

Suret

Harbiye Nezaret-i Celilesine

On dört aydan beri devam etmekte olan hayat-ı esarette Yunanlıların Türk üserası hakkında takip ve tatbik ettikleri icraat Anadolu'daki Yunan üserasına tatbik edilmek ve Hükümet-i Yunaniye nezdinde muharip bulunduğu Ankara Hükümet-i Milliyesi tarafından protesto ettirilmek üzere berveçhi zir aynen arz olunur.

1. Yunanistan'da mevcut bilumum Türk üserası zabitleri hiç kimse ile ihtilat ettirilmemek üzere hapishane hayatı yaşamakta, yemek pişirmek, çamaşır yıkamak, odalarını süpürmek gibi her türlü hidemat kendilerine ifa ettirilmektedir.

2. Haftada pazartesi ve perşenbe günleri zabitan öğleden sonra iki defa saat dört İle beş arasında birer nefer refakatlarında saat sekize kadar yiyeceklerini ve ihtiyaçlarını bizzat tedarik etmek üzere çarşıya bırakılmaktadır.

3. Bulunulan hapishane binasında da kendileri umumiyetle ihtilattan men' edilerek bütün manasiyle şiddetli bir hapis hayatı yaşattırılmaktadır.

4. Cephelerden yaralı olarak esir olan zabitan efendiler hastahanelerde hüsnü tedavi edilmeden hapishaneye sevk edilmekte ve doktorlar tarafından lüzum görülen masaj ameliyatına da hapishane müdürü tarafından mani olunarak Türk zabitlerinin malul kalmalarına sebebiyet verilmektedir.

5. Cephelerde mecruh olmayarak esir edilen zabitan efendilerin kaffesi elbiseleri soyulmuş, paraları alınmış ve darb edilmiş oldukları halde yollarda her türlü hakaretlerle Atina'ya sevk edilmektedir.

6. Atina'da aylarca kendilerine maaş verilmeyerek muhabere ile vakit geçirilmekte ve bu suretle zabitan efendilerin kuru ekmekle tahtalar üzerinde yatırılarak sefaletlerine sebebiyet verilmektedir.

7. Atina'da böyle sefil bir surette on beş yirmi gün serasına göre bir ay bulundurulduktan sonra Lefka adasına sevk edilerek orada aynı tazyik altında yaşattırılmaktadırlar.

8. Zabitan efendilerin mahpus bulundukları askeri hapishane kışla kurbunda ve efrat hapishanesi yanında bulunduğu cihetle ekser evkatta gelen geçen Yunan efradının yüksek sedalarıyla ve Türk milleti namına duçar-ı hakaret olmaktadırlar.

9. Esir edilen Türk efradı hariçte hidemat-ı muhtelifede ve yalnız kendilerine ekmek ve bazen biraz yemek vererek çıplak ve sefil bir halde yaşattırılmakta ve en küçük sebeplerle kendileri darp edilmektedir.

10. Memleketlerinde iş ve güçlerinde meşgul iken en küçük sebep ve bahanelerle tutulup getirilen memurin-i devlet ile efrad-ı milletten ondört onbeş yaşla-

[58] Taşkıran, *a.g.e.*, s.18-19.

rında çocuklar ve yetmiş yaşında ihtiyarlar Liyosa denilen üsera karargahında çadırlarda ve topraklar üzerinde yatırılarak kendileri hidemat-ı muhtellfede istihdam edilmektedirler. Ve buradan muhtelif mahallere sevk olunmaktadırlar.

11. Hastahanelerde vefat eden Türk üserası hakkında dinen lazım gelen hürmet ifa edilmeyerek ve her türlü merasim-i diniyeden mahrum bir suretle Hırıstiyan mezarlıklarına defnedilmektedirler.

12. Üseraya gelen mektuplar kendilerine verilmeyerek ekseriyetle toplattırılarak yakılmaktadır.

13. Yunanistan hükümetinde üseraya reva görülen gayrı insanı muamelelere hitam verdirmek için şikayet gidecek bir merci ve makam yoktur. Her nefer cibilli efaline göre ida-yı muamelede serbesttir. Ve bunun için bilhassa Türklere karşı yapacağı bir sui muamele için kimseye hesap vermeye mecbur olmadığının arzı ile ihtiramat-ı faikamı takdim eylerim. Olbapta emr-ü ferman

Türk Ordusu Kumandanlarından
Miralay Cafer Tayyar"[59]

Yunan kuvvetlerinin elindeki en üst rütbeli subay olan Albay Cafer Tayyar Bey'in yazısında, esirlerin çok kötü şartlar içinde olduğunu ifade etmesi, Ankara Hükûmeti'ni bu konuda daha etkin olmaya yöneltmiştir. Aynı tarihlerde Cafer Tayyar Bey'in eşi, Hilal-i Ahmer'e müracaat ederek Uluslararası Kızılhaç teşkilâtının aracılığını talep etmiştir. (8 Kasım 1921) Atina'daki Hollanda Sefareti'nin, Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'ndan konuya ilişkin bilgi istemesi ve Hilal-i Ahmer'in meseleyi Kızılhaç nezdinde sürekli takibi olumlu sonuç vermiştir. Miralay, sivil Singros Hapishanesi'nden Tripoli'ye, ardından da Atina'ya nakledilmiş ve esaretinin şartları hafifletilmiştir. [60]

İşgal döneminde Anadolu ve Trakya'dan Yunanistan'daki esir kamplarına götürülen Türk sivil ve asker tutsakların yaşadıklarını ve kamplardaki koşulları esaret sonrası ülkeye dönüşlerinde verdikleri bilgilerden edinmekteyiz. Yunanistan'dan 974 kişilik ilk esir kafilesiyle Türkiye'ye gelen Edirne Belediye Başkanı Şevket Bey esaret günlerine ilişkin 24 Mart 1923 tarihli Vakit Gazetesine şunları aktarmıştır: "*Eylül'ün ll'nci günü akşamı sabaha karşı bir zabit, sekiz on nefer jandarma haneme gelip cebren beni karakola götürdüler. ... Biz Edirneliler 23, Karakiliseliler 2 kadın ve 12 erkek, Babaeskililer biri kadın ve küsuru erkek ki ceman 71 kişi idik. Semadirek'te pek elim felaketlere uğradık. Aç, çıplak kaldık. Eşyamızı satarak, elimize geçen para ile ekmek tedarik ettik. En sonra iane ve karzen para alarak vakit geçirdik. Allah razı olsun Midilli ahâlî-i İslâmiyesi on bin drahmi ödünç para vererek ibrâz-ı hamiyet ve diyânet etdiler. Husûsî ikrâzâtda bulundular. Bu on bin drahmiyi umûma taksîm ile def-i ihtiyâc etdik. Hanya müslümân eşrâfının dahi şâyân-ı zikir ve takdîr mu'âvenetine mazhar olduk. Semadirek Kâimmakâmı Koçu ve Jandarma Zâbiti Yani Pandelis tahsîsât i'tâsı için emir ve nizâm mevcûd ise de kasada para olmadığından hiçbir şey veremeyeceklerini mürâca'ât-ı vâkı'aya cevâben bildirmişler ve*

[59] "Atina Hapishanesinde Kalan Birinci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar'ın Türk Esirlerinin Gördüğü Muameleye Dair Genelkurmay Başkanlığına Raporu" (Vesika No:1317), *Harp Vesikaları Dergisi*, Yıl 15, Sayı 57, Eylül 1966, s.325-326.

[60] Ergun Hiçyılmaz, *Esir Kampları*, 2. Baskı, Bilge Karınca Yay., İstanbul, 2002, s.107.

hattâ ora mu'teberânından bazı zevâta te'mînât i'tâsıyla alınan ekmek bedellerini de umûm üserânın üzerlerini taharrî ve envâ'-ı hakârâta dûçâr eyleyerek almışlardır."[61]

Le Journal d'Orient gazetesi muhabirinin I. İnönü Muharebesi sonrası Balıkesir civarında Yunanlılara esir düşen Ali Rıza Çavuş ile yaptığı görüşme de Türk esirlerinin durumu hakkında genel bilgi vermektedir. Ali Rıza Çavuş görüşmede, beş gün boyunca aç ve susuz İzmir'e yürüyerek götürüldüklerini, İzmir'de Rumlar tarafından taşlanarak karşılandıklarını, sabahları rıhtımda soğuk su ile yıkanmak zorunda kaldıklarını ve bu yüzden ölenlerin olduğunu belirtmektedir. Ali Rıza Çavuş daha sonra İzmir'den Balçova'ya gönderildiklerini ve orada da taş kırmak, mühimmat taşımak gibi en ağır işlerde çalıştırıldıklarını aktarmaktadır. İçlerinden 120 kadar esirin çeşitli gerekçelerle Atina'ya gönderildiğini ve zorla din değiştirmek zorunda bırakıldıklarını, kimilerinin ise casusluk suçlamasıyla kurşuna dizildiklerini de ifade etmektedir.[62]

Yunanlılar tarafından Karahisar'dan Yunanistan'a sürülen Davavekili Ahmet Efendi esaret günleri ve Türk esirlerin durumu ile ilgili şunları ifade etmektedir: "*Yunanlılar tarafından Karahisar'dan hiç bir sual sorulmaksızın evden alınarak İzmir'e sevkolundum... Maltız çarşısında bulunan bir karakola gönderdiler. Orada tek başıma bir odaya hapsederek bir hafta ekmek, su vermedikleri gibi yatacak yatak da olmadığından, bir iskemle üzerinde vakit geçirdim. Bir hafta sonra bir vapurla Pire'ye ve oradan da Atina'da Lutiye esir karargâhına naklettiler. Diğer esir kardeşlerimizin bulundukları çadırlardan birine biz de yerleştik. Orada dahi örtü ve yatak vermedikleri gibi bir yıl ikâmetim esnasında elbise ve çamaşır, velhasıl hiç bir şey vermemişlerdir. Ancak günde yarım ekmek ve sade fasulye verilmekte ise de bunu alabilmek için, karavana başına bırakmış oldukları bir Yunan neferi tarafından yüz defa sövülmek ve bazı kere de tokat yemek mecburiyetinde idik. Verilen şey gıda olmadığından günden güne kuvvetten düşmekte idik. Hattâ yemek verirken o neferin döğdüğü esir arkadaşlarımızın dayak yüzünden ölmeleri sebebiyle Türk işleri nezaretinde verilmiş olan Hollanda sefirine şikâyette bulunduk. Üstünkörü tahkikât ile iş geçiştirildi. Bütün gün yağmurda çadırlarımız akar, su içinde yatardık. Daha sonra memleketten paramız gelmeye başladığından kendi paramızla yiyecek, giyecek alıp idare oluyorduk. Ama bir taraftan da Yunan askerleri ve subayları türlü bahanelerle bizleri soyup paralarımızı alıyorlardı. Bir defa Atina'ya gitmek için izin istediğimizde yirmibeş Drahmi çavuşa veriliyor ve yanımıza katacakları askere beş Frank yani Drahmi, bir paket sigara ve lokantada karnını doyurmak mecburiyeti olduğundan, esirlerin fakir kısmı izin hususunda mahrum idi. Esirlerin asker kısmını türlü işkence ve angaryalarla üzüp bir taraftan yok etmekte olduklarını gözlerimizle görüp, bu gibi mezalime nihayet verilmesi hakkında lâzım gelenlere şikâyette kusur etmediğimiz halde, bir netice alamadık. Sonunda bizi Girit'te Kandiye'ye gönderdiler. ... Nihayet Kandiye'de bile bize verdikleri ekmeklerin içine bütün göktaşı kattıklarından, bir türlü yemek mümkün olmuyordu. Hattâ bunlardan bir kısmını İzmir'e çıktığımızda Hilâl-i ahmer (Kızılay) heyetiyle diğer zevâta gösterip teslim et-*

[61] "Vatana Kavuşan Esirlerden Şevket Beyle Mülakat", *Vakit*, 23 Mart 1923.

[62] "Bir Esirimizin Sergüzeşti", *İkdam*, 9 Nisan 1923.

tik. Velhasıl Yunan hükümetinin İslâm esirlere reva gördükleri mezâlimin tek tek sayılması kâbil olmadığından, bu kadarla yetiniyorum. 10 Haziran 39 (1923) Dava vekili Ahıskahzâde Ahmet"[63]

25 Ocak 1923 tarihli Hüseyin Rauf imzalı İsmet Paşa ve Adnan Bey'e gönderilen telgrafta da: "*Dört aydan beri Korfu adasında bulunan dokuz yüz sivil esirimizin gıdaları bir kuru ekmeğe münhasır kalarak sefalet ve perişânî içinde yaşadıkları ve üç ayda doksan vefiyat verdikleri anlaşılıyor.*"[64] denilmektedir.

Yunan Esirler

Türk sivil ve askerlerin Yunanlılar tarafından esir alınması genellikle İnönü Muharebelerini takiben olmuştur. Türk ordusu tarafından Yunan askerlerinin ve Rum sivillerin esir edilmesi ise ağırlıklı olarak 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz ve sonrasındaki takip harekatı sürecinde gerçekleşmiştir. Asım Gündüz anılarında "*Büyük Taarruzumuz başladığı zaman Yunanlıların Anadolu'da on iki tümeni vardı. Bunlardan beş tümeni imha ve esir edildi.*[65]" demektedir. Gündüz, ayrıca anılarında Yunan Orduları Başkomutanı Korgeneral Trikopis başta olmak üzere önemli sayıda Yunan subay ve askerinin esir alındığı süreçle ilgili de şunları aktarmaktadır: "*2/3 Eylül gecesi, takriben saat 22.30 da süvari bölük komutanı Sivaslı yüzbaşı Ahmet bey, esir generallerle maiyetindeki komutan ve subayları Göğem köyü üzerinde Bölmeliktepede bulunan 5. nci Kafkas tümeni komutanı Dadaylı Halit bey'in yanına getirmişti. Bunlar; Yunan kuvvetleri başkomutanı vekili ve 1. nci Kolordu komutanı general Trikopis, II. nci kolordu kumandanı general Dijennis, II. nci kolordu kurmaybaşkanı albay Yuvanis, İzmir'e ilk çıkan 13. ncü tümen komutanı albay Vandelis ve albay Kalinaris ile yaverleriydiler. 13. ncü Yunan tümenine ait diğer subay ve erleri de tümen Liva komutanı teslim almıştı. 5. nci tümen harp ceridesine göre, "Yalnız 5. nci tümenin aldığı esir miktarı 391 subay, 4385 erdir. Ayrıca 700 küsür hayvan, 1296 tüfek, 11 ağır makinalı, 50 hafif makinalı tüfek ile 4 top ve çok sayıda cephane" alınmıştı. 23. ncü tümen birliklerine teslim olanlar da Birinci kolordu kurmaybaşkanı ile 96 subay idi. Yaralı esirler Göğem köyündeki sıhhiye bölüğüne getirilerek orada tedaviye tabi tutuldular.*" [66]

Asım Gündüz, esir alınan Yunan komutan ve erlerine "*en iyi insani muamele*" gösterildiğini şu sözlerle ifade etmektedir: "*Yunan yaralıları, 3 Eylül günü halktan toplanılan kağnılarla Uşak'ta bulunan Yunan hastahanesine gönderildiler. Tümen kumandanı Halit Bey, gerek esirlere ve gereekse yaralılara, daha o zaman Cenevre beynelmilel anlaşmasına uyacak tarzda, en iyi insani muameleyi göstermişti. İstiklâl Savaşında IV. ncü Kolordu kitabını yazan Sayın Kurmay Fahri Aykut bu meseleye şu satırlarla temas etmektedir: "5. nci fırka kumandanı, pek yorgun olduklarını söyleyen düşman generallerini fırka karargâhında misafir ederek, lâzım derecede*

---

[63] *Esaret Hatıraları*, Haz. Nejat Sefercioğlu, Kervan Kitapçılık, İstanbul,1978, s.97-99.

[64] Şimşir, *a.g.e.*, s.439.

[65] Asım Gündüz, *Hatıralarım*, Haz. İhsan Ilgar, Kervan Yay., İstanbul, 1973, s.167.

[66] Gündüz, *a.g.e.*, s.176.

hürmette bulunmuş, düşman yaralılarını da, sıhhiye bölüğünde tedavi ettirmiştir."[67]

Mustafa Kemal Paşa'nın Trikopis ile görüşmesi de özellikle Yunan esirlerine Türk tarafının bakışını göstermesi açısından önemlidir. Asım Gündüz kendisinin şahit olduğu görüşmeyi şöyle aktarmaktadır: "*Başkumandan Mustafa Kemal, Trikopis'i Yunan Başkumandanı Hacı Anesti için hazırlanmış, içi mavi beyaz Yunan bayrağı ile boyalı, Uşak'ın en büyük evinde kabul etti. Trikopis'in bu evde kabulünde bile Mustafa Kemal'in o ince nezaket ve zekâsının tipik tecellisi vardı!... Muzaffer Türk Başkumandanı bu mavi - beyaz boyanarak, herşeyi şekle bağlamış palikarya ruhunun sefaletini nasıl bir umursamazlık duygusu içinde olduğunu göstermiş oluyordu. Mağlûp ve esir Yunan generalleri benim sert kabulümden ürkmüşlerdi. Fakat karşılarında, hiçbir şey olmamışçasına, güler yüzlü nazik ve kendilerini teselli için hiçbir fırsatı kaçırmıyan Türk Başkumandanının huzurunda rahatlamışlar, eğer utanma duyguları kalmışsa da utanmışlardı... Mustafa Kemal Paşa, ele geçirdiğimiz kendisinin Başkumandanlık emrini uzatığı azaman Trikopis'in hayret ve üzüntüsünü hayatımda unutamam. Kibar, asil ve ciddi, müşfik Mustafa Kemal mevzu değiştirmek ihtiyacını duydu, hemen bir harita getirerek ortaya koydu. Sanki savaşmış iki ordunun kumandanları değil de, bir harbin kritiğini yapan iki dost gibi harekâtı tahlile başladı. Trikopis durmadan Hacı Anesti'den şikâyet ediyordu. İstediği bilgileri maharetle alan Mustafa Kemal, ayağa kalktı: "Üzülmeyiniz, dedi, Napolyon Bonapart bile esir olmuştur. Bunlar, mesleğimizin olağan işleridir. Yorgunsunuz. Şimdi istirahat ediniz". Trikopis daha sonra neşrettiği hatıralarında Türk Başkumandanından "Dünyada görülebilecek en nazik asker" diye bahsetmiştir."*[68]

Türk tarafının esirler konusunda gösterdiği hassasiyeti daha iyi anlamak adına Asım Gündüz'ün anılarında aktardığı şu bilgiler de oldukça önemlidir: "*31 Ağustostan sonraki Yunan esirleri arasında, kalabalığı şık ve güzel kadınlar teşkil ediyordu. Bu hepimizin merakını tahrik etmişti. Meğer Hacı Anesti, kendisini o makama getiren Kral ve Hükümet ileri gelenlerine Anadolu'nun Yunanistan'a ilhakı şerefine büyük bir ziyafet ve balo vermek hazırlığında imiş!... Bu münasebetle de Yunan subay ve hatta efradının aileleri ve metreslerine cepheye davet izni vermiş. Böylelikle de özel vasıtalar, cepheye şık ve güzel kadınları taşımış... Üzerlerinde modaya uygun elbiseleri ve topuklu pabuçlarıyla bu kadınların esir kamplarında toplanmaları garip bir olaydı. Bunları ilk vasıta ile iade ettik.*" [69]

Esir sayılarının artmasında özellikle esirlerden istihbarat amaçlı faydalanılması etkili olmuştur. 23 Ağustos 1922 tarihli İkinci Ordu Komutanı Şevki Paşa'nın yayımladığı emirde: "*Harekât ve muhârebe esnâsında düşmana dâir ma'lûmât, yalnız keşif kollarıyla ve muterassıdlarla istihsâl ve iktifâ' olunmaz. Düşmana dâir daha fazla ma'lûmât ekseriyyetle üserânın sıhhatli ve dikkatli bir sûretde isticvâbından istihrâc olunur.*"[70] denilmektedir. Yine aynı emrin devamında *Üseraya Karşı Mua-*

---

[67] Gündüz, *a.g.e.*, s. 181.

[68] Gündüz, *a.g.e.*, s. 182-183.

[69] Gündüz, *a.g.e.*, s. 184.

[70] "Harekât ve muharebeler sırasında yapılacak işlere dair 2'nci Ordu Komutanlığı tarafından Ordu Menzil Mıntıka Müfettişliğine gönderilen 23 Ağustos 1922 tarihli talimat" (Belge No:22) , *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Büyük Taarruz Hazırlık-Harekât-Takip (1 Ağustos-19 Eylül 1922)*, Yıl 71, Sayı 151,

mele başlığı altında da şunlar aktarılmaktadır: "*Herhangi bir kıt'a az veyâ çok esîr almağa muvaffak olursa bunları der-hâl ve îcâbı kadar muhâfızla kısa yoldan fırka ve kolordu karâr-gâhlarına ve oradan ordu karâr-gâhına sevk olunurlar. Üserâyı soymak, onları darb ve tahkir eylemek, paralarını ve sâirelerini almak şânlı ve muazzam bir târihe mâlik bir ordu mensûbîni için kat'iyyen yakışmayan ve câiz olmayan en muzırr ve en şâyân-ı takbîh ahvâlden olduğu bi'l-umûm zâbitân ve efrâd tarafından ma'lûm olmalıdır. Üserânın üzerinden yalnız esliha, mühimmât ve nâfi' bütün evrâk ve dûr-bîn ve pusula gibi harbe nâfi' edevât usûlen üserâyı alan ilk kıt'anın kumandanı tarafından alınarak bunlar hiçbir kimse tarafından dokunulmaksızın ve bir tahrîrât-ı mahsûsa ile ve silsile-i merâtibe riâyeten doğruca orduya gönderilecekdir. Ordu, üserânın üzerinden alınan bu gibi ganâim-i harbiyyeyi ganâim deposuna vaz' ederek bunlardan umûm ordu nâmına istifâde eyleyecekdir. Üserânın üzerindeki evrâk, husûsî dahi olsalar istihbârât için nâfi' olacaklarından kemâl-i dikkatle taharrî olunarak bulunmalı ve esîrin numroları hâiz olan apolet ve şapka ve sâir mahallerindeki işâretleri dahi bunlara ilâve edilir ve bunların hey'et-i umûmiyyesi bir tomar yapılarak esîrin isim ve hüviyyeti ile birlikde silsile-i merâtibe riâyeten orduya gönderilir. Üserânın geriye sevkinde fazla müsellâh efrâd zâyi' etmemek için bunların hafîf mecrûh zâbitân kumandasında ve hafîf mecrûh efrâd refâkatinde olarak gerilere sevkleri muhtelif hidemât kumandanlarınca sûret-i mahsûsada tanzîm olunmalıdır.*"[71] denilmektedir.

Esirlerin sayısının artması birtakım tedbirler almayı da gerekli hale getirmiştir. Usera taburları oluşturulması bu tedbirlerin başında gelmektedir. Çoğunluğu erlerden oluşan Yunan esirleri Anadolu'nun çeşitli yerlerine gönderilmiş ve buralarda "*Usera Garnizonları*" oluşturulmuştur. Garnizon veya usera taburlarında oluşturulan revir ve hastanelerde Türk sağlık görevlilerinin yanında Yunan sağlık elemanlarından da yararlanılmıştır. Yunan general ve subayları için Kayseri ve Kırşehir illerinde garnizonlar kurulmuştur. Erler ve siviller yol yapımı, ev yapımı ve ev tamiri gibi çeşitli imar işlerinde çalıştırılırken, general ve subaylar, uluslararası antlaşmalara uygun olarak bunlardan muaf tutulmuştur.[72] Yunanistan, esir Türk subaylarından bazılarına maaş olarak 600 drahmi (o dönemde yaklaşık 10 Türk lirasına karşılık gelmektedir) verirken, Türkiye Yunan esir subaylarına 21 lira aylık ödemiştir. Asker ve siviller sanatlarına göre çeşitli işlerde çalıştırılmış ve bunlara da belli miktarlarda ücret ödenmiştir.[73]

Yunan tutsakları ve sağlık durumları ile ilgili olarak İstiklâl Harbi Sıhhî Raporu'nda tutsakların sağlık işlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesi için aralarındaki Yunan doktorların görevlendirildiği ifade edilmektedir. Raporlara göre "*Tutsaklar genellikle zayıf, kirli ve çıplak*"tır; hastalıktan korunmaları ve giydirilmeleri için tedbir alınmıştır. Ancak kış mevsiminin gelmesi ile dertler başlamış hasta tutsakların sayısı artmıştır. Balıkesir, Nazilli, Turgutlu, Gördes, Akhisar, Kayışlar, Bile-

Ağustos 2022, s.104.

[71] "Harekât ve muharebeler sırasında yapılacak işlere dair 2'nci Ordu Komutanlığı tarafından Ordu Menzil Mıntıka Müfettişliğine gönderilen 23 Ağustos 1922 tarihli talimat",*a.g.b.*, s.110.

[72] Taşkıran, *a.g.e.*, s.130.

[73] Taşkıran, *a.g.e.*, s.132.

cik, Karaköy, Eskişehir, Kütahya, Bursa, Adapazarı, Çumra, ve Ankara'da dağınık durumdaki esirlerin ana garnizonlara nakilleri sırasında da hastalıklar yayılmıştır. Sağlık Dairesi'nin çalışmaları sonucunda hastalık bölgeleri tespit edilmiş, en fazla tutsağın bulunduğu Uşak'ta hastahaneye sekizyüz yataklı bir ek yapılmıştır. Kütahya, Çumra ve Karaköy'de ise karantina çalışmasına geçilmiş, sonuçta hastalıkların önü iki ay içinde alınmıştır. [74]

Lozan'da Mezarlıklar Konusu

Lozan Barış Antlaşması, sadece savaşın tarafları arasında siyasi ve askeri konuları ele almakla kalmamış, aynı zamanda savaşın insanlık boyutunu da ele almıştır. Bu bağlamda Mezarlıklar konusu Ülke ve Askerlik Sorunları alt komisyonu tarafından görüşülmüştür. 25 Ocak 1923 tarihli ve Amiral Chelotti imzalı Komisyon tarafından hazırlanan tasarı metninde Mezarlıklar konusu ile ilgili iki maddeye Türk tarafınca çekince konulurken diğer maddeler taraflarca oy birliği ile kabul edilmiştir. [75]

Türk tarafı, Antlaşmanın 6. Maddesi olan "*Türk Hükümetince kullanımı bırakılacak toprak parçaları arasında, özellikle İngiliz İmparatorluğu için, sayılı haritada gösterilmiş olan Anzac (Arı Burnu) bölgesindeki toprak parçaları da bulunacaktır.*" ifadesine açıkça çekince koydurmuştur. Buna göre Türk Hükûmeti, I. Dünya Savaşı sırasında savaş alanında ya da yaralama, kaza ya da hastalık sonucu vefat eden İtilaf askerleri ile tutsak iken ölen savaş tutsakları ve sivil tutukluların mezarları, mezarlıkları, toplu ceset çukurları ve adlarına dikilmiş anıtlarının üzerinde bulunduğu arazileri o devletlere ayrı ayrı ve süresiz olarak bırakmayı kabul etmiştir. Bu bağlamda Türkiye, söz konusu mezarlara, mezarlıklara, toplu ceset çukurlarına ve anıtlara serbestçe girilmesine ve gerekiyorsa cadde ve yolların yapılmasına izin vermiştir. Bu hükümlere rağmen Türk hâkimiyetinin zedelenmeyeceği de antlaşmada yer almıştır.[76] Türk tarafı 6. Maddeye koydurduğu çekince ile İngiltere'nin yukarıda belirtilen arazilerden yararlanmasını şu koşullara bağlamıştır:

> *"1. Bu araziler, Sevr Antlaşması ile belirlenen kullanım amacından başka hiçbir askeri ya da ticari amaçla kullanılmayacak.*
>
> *2. Türkiye Hükûmeti mezarlıklarla birlikte, söz konusu arazileri her zaman denetleyebilecek.*
>
> *3. Mezarlıkları koruyacak sivil bekçilerin sayısı her mezarlık için bir bekçiyi geçmeyecek. Mezarlıkların dışındaki araziler için özel bekçiler olmayacak.*
>
> *4. Söz konusu arazilerde, mezarlıkların içinde ve dışında bekçiler için gerekli konutlardan başka hiçbir konut yapılmayacak.*
>
> *5. Söz konusu arazilerin deniz kıyısı üzerinde kişi ve mal indirip bindirmeye yarayan hiçbir rıhtım, mendirek, ya da iskele yapılmayacak.*
>
> *6. Gerekli tüm resmi işlemler yalnız Boğazların iç kıyılarında yapılabilecek ve arazilere ancak bu işlemlerin yapılmasından sonra girilebilecek. Elden geldiğince*

[74] Hiçyılmaz, *a.g.e.*, s.121.

[75] *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler*, Cilt 1 Kitap 2, s.25.

[76] Abdurrahman Bozkurt, "Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf Blokuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası Ve Statüsü" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl 2012, Cilt 28, Sayı 84, s.81.

kolay olması gereken bu işlemler Türkiye'ye giden başka yabancılar için konulmuş işlemlerden daha zor olmayacak, yersiz gecikmelere izin verilmeyecek.

7. Söz konusu yerleri ziyaret etmek isteyen kişiler silahlı olmayacaklar; Türk Hükûmeti bu konuda denetim yapabilecek; 150 kişiden fazla olan her ziyaretçi kafilesinin varışından en az bir hafta önce Türk Hükûmeti'ne bilgi verilecek."[77]

Türk tarafının çekince koydurduğu bir diğer madde 7. Maddedir. İlgili madde şöyledir:

"İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetlerinden her biri, Türk ve Yunan Hükümetlerinin de birer temsilci gönderecekleri bir Komisyon kuracak ve bu Komisyon, mezarlar, mezarlıklar, kemiklikler ve anıtlara ilişkin sorunları, yerinde, çözüme bağlayacaktır. Bu Komisyonun başlıca görevleri şunlar olacaktır:

1. Ölülerin gömüldüğü ya da gömülmüş olabileceği bölgelerde aramalar yaparak, oralarda bulunan mezarları, mezarlıkları, kemiklikleri ve anıtları kütüğe yazmak1;

2. Mezarların, gerektiğinde bir araya toplanmasına ne gibi koşullar altında girişileceğini saptamak; Türk ülkesinde Türk temsilcisiyle, Yunan ülkesinde de Yunan temsilcisiyle anlaşarak, bir araya toplama mezarlıklarının, kemikliklerin ve dikilecek anıtların yerlerini kararlaştırmak; bu amaçla ayrılacak yerlerin sınırlarını, gerekli en küçük alan ölçüsünde, saptamak.

3. Kendi uyruklarına ayrılmış ya da ayrılacak mezarlara, mezarlıklara, Kemikliklere ve anıtlara ilişkin kesin plânı, her Komisyonun bağlı olduğu Hükümet adına, Türk ve Yunan Hükümetlerine bildirmek." [78]

Türk Temsilci Heyeti, bu maddenin 2. fıkrasının, söz konusu 7. Maddede öngörülen Komisyona görevli kılınmış Türk Temsilcisine, daha önce yapılmış mezarların, mezarlıkların ve anıtların bulundukları yerde görülmesinden ve belirlenmesinden sonra, ihtiyaçtan büyük boyutlu olanları gerekli ölçülere indirmek üzere, bunlarda değişiklikler yapılması hakkını veren bir fıkrayla tamamlanmasını istemiştir.[79]

Mezarlıklarla ilgili 13 maddeden oluşan anlaşma metni, savaşta ölen askerlerin mezarlıklarının belirlenmesi, korunması ve bakımı için gerekli önlemlerin alınmasını öngörmektedir. Ayrıca mezarların birbirinden ayrı tutulması ve mezarların imha edilmemesi gibi hususlar belirtilmektedir. Antlaşma, savaşa konu olan tarafların askeri mezarları korumak için işbirliği yapmasını, savaşta ölen askerlerin mezarlarının ziyaret edilmesine izin verilmesini ve savaşta kaybedilen askerlerin kimliklerinin tespit edilmesi için çalışmalar yapılmasını da karara bağlamıştır.

Sonuç

20 Kasım 1922'de görüşmelerine başlanan Lozan Konferansı'nın ivedi olarak çözülmesi gereken konularından biri de sivil ve asker esir ve tutukluların ülkelerine

---

[77] Bozkurt, *a.g.m.*, s.81-82.

[78] *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler*, Cilt 1 Kitap 2, s.29.

[79] *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler*, Cilt 1 Kitap 2, s.25.

iadesi konusu olmuştur. Konu ile ilgili görüşmeler, 1 Aralık 1922'de Ülke ve Askerlik Komisyonu'nda Lord Curzon'un başkanlığında başlamıştır. Türk tarafı ileri sürdüğü tezde, Yunan Hükümeti tarafından Anadolu ve Trakya'dan Yunanistan'a götürülen sivil ve esir tutukların derhal ülkelerine iadesini istemiştir. İlgili oturumda, askeri ve sivil esirlerin iadesi konusu ile nüfus mübadelesi sorununun, bir İtalyan Temsilcinin başkanlığında, tarafları Konferansa çağıran üç Büyük Devletle, Türkiye ve Yunanistan Devletlerinin birer temsilcilerinden kurulu bir alt-komisyonun incelemesine havale edilmesine; alt-komisyonun bu soruna ilişkin olarak Dr. Nansen'i dinlemesine ve yararlı göreceği tanıklıkları toplamasına karar verilmiştir.

10 Ocak 1923 tarihli oturumda *Yunanistan'ın elinde tuttuğu savaş tutsaklarını hemen geri vermesi, Türk Hükümetinin de aynı sayıda Yunan savaş tutsağını geri vermesi* kabul edilmiştir. Kabul edilen bu ilkeye göre Türk savaş esirlerini İzmir'e taşıyacak gemiler, dönüşlerinde, aynı sayıda Yunan savaş esiri alıp götüreceklerinden, bu mübadele hemen hemen aynı zamanda yapılmış olacaktır. Söz konusu mübadele, Uluslararası Kızılhaç Komisyonunca denetlenecektir. Mübadeleden artakalan Yunan savaş esirleri, barış yapılmasından sonra geri verilecektir.

Lord Curzon'un başkanlığında 27 Ocak 1923 tarihli oturumda alt-komisyon görüş birliğine vararak, sivil ve asker savaş esirlerinin geri verilmesine ilişkin bir anlaşma metni ile, nüfus mübadelesine ilişkin bir sözleşme metni ortaya koyabilmiştir. Savaş esirlerine ilişkin anlaşma ile nüfus mübadelesine ilişkin sözleşmenin aynı zamanda imzalanması kararlaştırılmıştır; bunlardan birincisi hemen yürürlüğe girecek, ikincisi ise Barış Antlaşmasının onaylanmasından sonra yürürlüğe konacaktır. Anadolu'da gözaltı edilmiş *[internés]* erkek nüfus bakımından bir kural-dışılık kabul edilerek Barış Antlaşmasının imzalanması sonrası serbest bırakılmalarına karar verilmiştir.

Lozan Barış Konferansının birinci döneminde (20 Kasım 1922- 4 Şubat 1923) tarafların zor şartlar nedeniyle genel esir sayısını tam olarak saptama imkânı bulamayışı ve sivil tutsakların durumu, meseleyi zaman zaman çözülmez hale getirmiştir. Özellikle Trakya başta olmak üzere, Yunanlılar'ın geri çekilirken götürdükleri siviller ile mübadele kapsamında görülen Türkiye'deki Rum nüfusun durumu müzakerelerin zamanında sonuçlanmasını engellemiştir.

Esir ve tutukluların mübadelesinin Türk ve Yunan delegelerinin katılımı ile Uluslararası Kızılhaç Örgütü'nün gözetiminde gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Bu bağlamda Türk tarafında gözlemlerde bulunmak üzere Uluslararası Kızılhaç temsilcileri olarak Mösyö Burnier ve Mösyö Guenod atanmıştır. Bu mübadele işlerinde İzmir'de Hilâl-i Ahmer'i temsilen, Doktor Ömer Lütfi Bey seçilmiştir. Aynı tarihlerde Uluslararası Kızılhaç Örgütü Baş Temsilcisi Albay Wildbolz, Doktor Page ve Doktor Lindsjoe de esir değişimi ile ilgili kontrolleri sağlamak üzere Atina'ya gönderilmiştir. Yunan Kızılhaç temsilcisi Mösyö Kottakis, Hilâl-i Ahmer'in temsilcisi Muzaffer Bey ve Yunanistan'da bulunan Uluslararası Kızılhaç temsilcisi Mösyö Schatzmann da esir değişimi sürecini takip etmek için Atina'da görevlendirilmiştir.

İlk esir ve tutuklu kafilelerini taşıyan vapurlar 23- 24 Mart 1923'te İzmir Urla Klazomen tahaffuzhanesi ve İstanbul Tuzla tahaffuzhanesine ulaşmıştır. Mübadele sürecini denetleyen Uluslararası Kızılhaç raporlarına göre sivil esirlerin taşınması

28 Mart itibariyle sona ermiş; Mayıs ayı sonuna kadar da subay ve er esirlerin değişimi büyük oranda gerçekleşmiştir. Farklı kaynaklarda farklı sayılar verilmekle birlikte süreci denetleyen Uluslararası Kızılhaç Komisyonu'nun raporunda Yunan makamları tarafından iade edilenler: 9.748 Türk askeri; 329 Türk subayı; 4.601 Türk sivil rehine ve mahkum. Türk yetkililer tarafından iade edilenler: 9.748 Yunan askeri; 329 Yunan subayı ve 320 Yunan sivil rehine ve mahkum olarak verilmiştir.

İşgal döneminde Anadolu ve Trakya'dan Yunanistan'a götürülen Türk sivil ve asker esirlerin ülkeye dönüşlerinde anlattıkları, uluslararası savaş hukukuna aykırı bir esaret süreci yaşadıklarını gözler önüne sermektedir. Öyle ki ağır esaret koşulları dolayısıyla hayatlarını kaybedenler de söz konusudur. Oysa Anadolu'da esir alınan Yunanlılarla ilgili Türk komuta kademesi tarafından yayımlanan emirlerde, esirlere kötü davranmanın, onları soymak ya da darp etmenin şanlı ve muazzam bir tarihe sahip ordu mensubuna yakışmayacağının özellikle vurgulandığı görülmektedir.

Lozan Konferansı'nda ayrıca Mezarlıklar konusu da görüşülmüştür. Mezarlıklarla ilgili 13 maddeden oluşan anlaşma metni, savaşta ölen askerlerin mezarlıklarının belirlenmesi, korunması ve bakımı için gerekli önlemlerin alınmasını öngörmektedir. Ayrıca mezarların birbirinden ayrı tutulması ve mezarların imha edilmemesi gibi hususlar belirtilmektedir. Antlaşma, savaşa konu olan tarafların askeri mezarları korumak için işbirliği yapmasını, savaşta ölen askerlerin mezarlarının ziyaret edilmesine izin verilmesini ve savaşta kaybedilen askerlerin kimliklerinin tespit edilmesi için çalışmalar yapılmasını da karara bağlamıştır.

KAYNAKÇA

"Atina Hapishanesinde Kalan Birinci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar'ın Türk Esirlerinin Gördüğü Muameleye Dair Genelkurmay Başkanlığına Raporu" (Vesika No:1317), *Harp Vesikaları Dergisi*, Yıl 15, Sayı 57, Eylül 1966.

"Bir Esirimizin Sergüzeşti", *İkdam*, 9 Nisan 1923.

Berber, Engin, "Türk-Yunan Savaşından Sonra Sivil Tutukluların ve Savaş Tutsaklarının Değişimi", *Tarih İncelemeleri Dergisi IV*, İzmir, 1989.

Bozkurt, Abdurrahman, "Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf Blokuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası Ve Statüsü" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl 2012, Cilt 28, Sayı 84.

Esaret Hatıraları, Haz. Nejat Sefercioğlu, Kervan Kitapçılık, İstanbul,1978.

"Esir Kardeşlerimiz Geldi", *Hakimiyet-i Milliye,* 25 Mart 1923.

General Report of The International Red Cross Committee *On Its Activities From 1921 to 1923,* 11th Internatıonal Red Cross Conference Geneva, August 28th, 1923.

Gündüz, Asım, Hatıralarım, Haz. İhsan Ilgar, Kervan Yay., İstanbul, 1973.

"Harekât ve muharebeler sırasında yapılacak işlere dair 2'nci Ordu Komutanlığı tarafından Ordu Menzil Mıntıka Müfettişliğine gönderilen 23 Ağustos 1922 tarihli talimat"(Belge No:22) , *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Büyük Taarruz Hazırlık-Harekât-Takip (1 Ağustos-19 Eylül 1922)*, Yıl 71, Sayı 151, Ağustos 2022.

Hiçyılmaz, Ergun, Esir Kampları, 2. Baskı, Bilge Karınca Yay., İstanbul, 2002.

"İzmir'e Gelen Sivil Üserâ", *Hilal-i Ahmer Mecmu'aları*, Cilt 2, Haz. İbrahim Topçu, Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul, 2020.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler, Cilt 1 Kitap 1, Çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler, Cilt 1 Kitap 2, Çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.
Nur, Rıza, Lozan Hatıraları, 6. Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul, 2015.
Özdemir, Ahmet, "Savaş Esirlerinin Milli Mücadeledeki Yeri", *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 6, Kasım 1990.
Şimşir, Bilal, Lozan Telgrafları I (1922-1923), TTK Yay., Ankara, 1990.
Taşkıran, Cemalettin, *Milli Mücadele'de Türk ve Yunan Esirler (1919-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2018.
Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi- 2. Kitap, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.
Türk İstiklal Harbi, İkinci Cilt (Batı Cephesi), 1. Kısım, 2. Baskı, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1994.
Türk İstiklâl Harbi, Yedinci Cilt, İdari Faaliyetler, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1975.
"Üsera Mübadelesi", *Hilal-i Ahmer Mecmu'aları*, Cilt 2, Haz. İbrahim Topçu, Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul, 2020.
"Vatana Kavuşan Esirlerden Şevket Beyle Mülakat", *Vakit*, 23 Mart 1923.